

VERNEPLAN FOR RANA

**Kommunedelplan kulturminner
Bygninger og andre anlegg**

VEDTATT AV RANA KOMMUNESTYRE 25.06.02

Sprøytehus med mannskap ved århundreskiftet

INNHALDSFORTEGNELSE

Nr	Innhold	side
1	Innledning	
1.1	Initiativ – formelle politiske vedtak	4
1.2	Høring – offentlighet	5
1.3	Eier- og ansvarsforhold	5
2	Bakgrunn	
2.1	Hva er kulturminner og kulturmiljøer?	6
2.2	Signaler fra sentralt hold	6
3	Verneplan for bygninger og andre anlegg i Rana kommune	
3.1	Målet med verneplanen – bakgrunn for utvalg av objekter	7
3.2	Verneobjektene	9
	Gårdsanlegg	9
	Enkeltbygg med tilknytning til gårdsdrift eller annen næring + fritidsbebyggelse	9
	Bynære bolighus	10
	Bygg som har hatt viktige samfunnsfunksjoner eller spesiell historisk betydning eller personhistorie	10
	Helhetlige områder	11
	Andre konstruksjoner og anlegg	11
3.3	Ranas utvikling. Kort historisk tilbakeblikk	12
3.4	Opplysninger om de enkelte verneobjektene	16
3.5	Verneobjektene plassert på kart	41
4	Vedtatte prosedyrer for saksbehandling	
4.1	Prosedyre for behandling av saker som angår bygninger innenfor verneplanen	46
4.2	Praktisk håndtering av vernesaker i h.h.t. vedtatte prosedyrer	46
5	Kilder og tillegglitteratur	48

1. INNLEDNING

1.1 INITIATIV – FORMELLE POLITISKE VEDTAK

Under FN-konferansen om miljø og utvikling i Rio 1992 var ett av fem sluttdokumenter et handlingsprogram for det neste århundre -Agenda 21. Kapittel 28 i Agenda 21 oppfordrer alle verdens lokalforvaltninger til å gå i dialog med sine innbyggere, frivillige organisasjoner og næringsliv om å sette i gang prosesser for en bærekraftig utvikling -lokal Agenda 21.

Den norske oppfølgingen kom med St.melding 58 (96-97) hvor kommunene oppfordres til å utarbeide sin egen plan, og Fredrikstaderklæringen.

En bærekraftig utvikling er en samfunnsutvikling som sikrer livskvalitet og livsgrunnlag både i dag og for kommende generasjoner.

Et enstemmig kommunestyre vedtok 17. mars 1998 at Rana kommune skulle gå i gang med utarbeidelsen av sin Lokal agenda 21. Retningslinjer og visjoner som skulle danne grunnlaget for arbeidet med miljøplanen ble gjennomgått av alle etatsstyrene før de ble vedtatt av formannskapet 9. juni 1998. Det ble vedtatt 4 hovedtema:

- Kulturminner og –miljøer
- By- og tettstedsutvikling
- Biologisk mangfold
- Ressursbruk

Arbeidsgruppen som fikk ansvaret for kapittelet om kulturminner og –miljøer besto av Arna Haga (sekretær) og Bjørne Endresen fra Rana museum, Kate Nærum Brendaas fra kulturkontoret, Tina Ringheim fra fortidsminneforeningen, og Inger Blikra fra teknisk etat, plankontoret. Kapitlet fikk 3 underkapitler:

- Verneplan bygninger og andre anlegg
- Arkeologiske og samiske kulturminner
- Industri / bergverk

I høringsfasen for Lokal agenda 21 var verneplanen for bygninger med som en offentliggjøring av foreslåtte objekter, mens i sluttbehandlingen var den konkrete objektlisten trukket ut slik at bare grovoppbyggingen og et prinsippvedtak om videre arbeid ble igjen.

MILJØPLAN FOR RANA - LOKAL AGENDA 21 ble vedtatt av Rana kommunestyre den 23.05.2000. Et av punktene i vedtaket var følgende:

”Det skal utarbeides en verneplan for bygninger i Rana kommune etter foreslått framdriftsplan.”

Den vedtatte fremdriftsplanen så slik ut:

- Vår 2000** Verneplangruppa samler inn mest mulig informasjon om de ulike objektene i verneplanforslaget slik at grunnlaget for å utarbeide den endelige verneplanen blir best mulig. Når informasjonen er innhentet, sendes materialet til fylkeskonsevatoren for vurdering.
- Sommer 2000:** Verneplangruppa foretar de nødvendige barmarksbefaringer sammen med fylkeskonservatoren. Endelig verneplanforslag utarbeides.
- Høst/vinter 2000:** Politisk sluttbehandling. (Kulturutvalget, MPR-utvalget, formannskapet og kommunestyret)
- Etter vedtak:** Vedtatte prosedyrer for behandling av saker som angår verneplanen følges. Det innebærer at bygningssjefen er saksbehandler, og alle saker oversendes fylkeskonservatoren til uttalelse (med gjenpart til Rana museum og fortidsminneforeningen) før vedtak fattes.
- 2001** Kulturetaten får ansvaret for å samle all relevant informasjon om objektene i verneplanen på en slik måte at opplysningene er tilgjengelige for huseierne og andre interesserte. Videre får kulturetaten ansvaret for å bygge opp en informasjonsbase om hvor man kan få tak i kompetanse innenfor tradisjonelle håndverk og annen nyttig informasjon for huseierne, samt hvilke tilskudds- og låneordninger som finnes til enhver tid.

1.2 HØRING – OFFENTLIGHET

Det var kun sluttbehandlingen av verneplan bygningsvern som ble trukket ut av Miljøplan for Rana – Lokal agenda 21. I de øvrige fasene inngikk verneplanen som en del av denne kommunedelplanen og ble behandlet i henhold til plan- og bygningsloven med de kunngjøringer og offentlige høringer dette innebærer. I en tidlig fase ble avisa brukt aktivt for å nå ut til folk for å få inn forslag til objekter som man mente burde tas med i en verneplan.

Da alle forslagene var samlet, ble eierne tilskrevet direkte og gitt en frist for tilbakemelding og kommentarer til at deres bygg/eiendom var foreslått inntatt i verneplanen. Når nye forslag kom frem, enten i denne høringsrunden eller i forbindelse med det offentlige ettersynet, ble også disse eierne tilskrevet.

1.3 EIER- OG ANSVARFORHOLD

Det understrekes at det også etter et kommunalt vernevedtak fortsatt er eiers ansvar å holde et hus ved like. Verneplanen har ingen innvirkning på eier- eller ansvarsforhold.

Positivt innstilte eiere er derfor helt klart den viktigste ressursen i det videre arbeidet med å bevare bygninger og andre kulturmiljøer.

Tilgang til kunnskap om hvordan er en annen viktig forutsetning for gode resultater. Det er derfor viktig at museet sammen med fylkets kulturvernseksjon blir en støttespiller både når det gjelder kunnskap om og veiledning i tradisjonelle håndverksmetoder, og når det gjelder å samle informasjon og dokumentasjon om de enkelte objektene.

2. BAKGRUNN.

2.1 HVA ER KULTURMINNER OG KULTURMILJØER?

Kulturminner er alle spor etter menneskelig aktivitet i vårt fysiske miljø.

Kulturmiljøer i verneplansammenheng er avgrensbare områder, helheter som har kulturminner og eventuelle naturminner eller naturkvaliteter som gjør området til et verneverdig miljø – uten at de enkelte objektene som miljøet består av hver for seg behøver å ha slike kvaliteter. Det er sammenhengen/strukturene kulturmiljøet er skapt av, som er viktige og som gjør at vi snakker om en helhet.

2.2 SIGNALER FRA SENTRALT HOLD

I tidsrommet fra 1986 og fram til nå er det fra sentralt hold gitt klare signaler gjennom stortingsmeldinger, stortingsproposisjoner, rundskriv og miljøpolitiske redegjørelser for stortinget om at kulturminner og kulturmiljøer er ikke-fornybare ressurser som må forvaltes av samfunnet slik at de ikke går tapt, eller deres mangfold forsvinner.

ST.MELD. NR. 61 (1991-92), KULTUR I TIDEN.

"Det må bygges bro mellom bevaring og forandring. Det menneskeskapte miljøet er vår håndfaste hukommelse".

ST.MELD. NR. 29 (1992-93), OM NÆRMILJØPOLITIKKEN.

"Barn og unge skal gis en forankring i lokal kultur, med en historisk forankring i kulturminnene."

ST.MELD. NR. 31 (1992-93), REGIONAL PLANLEGGING OG AREALPOLITIKK.

"Arealpolitikken skal i hovedsak være forebyggende og i mindre grad være av reparerende art."

ST.PROP. NR. 8 (1992-93), LANDBRUK I UTVIKLING

"Landbrukets viktigste miljøutfordringer er knyttet til bl.a. ivaretagelse av kulturminner og friluftsverdier."

MILJØPOLITISK REDEGJØRELSE (11.04.94) MILJØVERNMINISTEREN

"Med tanke på å sikre historiske spor, biologisk mangfold og estetiske kvaliteter i menneskenes omgivelser – er framtida nå."

RUNDSKRIV T-937 (MD APRIL -93), TENKE GLOBALT – HANDLE LOKALT
(Kulturminner, kulturlandskap og andre kulturmiljøer er ett av fem satsningsområder)

"Kulturforvaltningen er en viktig del av en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er viktig at kommunene ser bevaring av naturgrunnlaget og kulturminnene i sammenheng med arealpolitikk og utvikling. Det er en hovedbegrunnelse for bevaring og vern av kulturminner at man skal sikre de kulturelle spor fra fortiden for de fremtidige generasjoner."

3 VERNEPLAN FOR BYGNINGER I RANA KOMMUNE

3.1 MÅLET MED VERNEPLANEN – BAKGRUNN FOR UTVALGET AV OBJEKTER

Formålet med denne verneplanen er å bevare Ranas historie og viktigste utviklingstrekk synlig for kommende generasjoner ved å vise hvilke uttrykk denne utviklingen har fått i bygninger, anlegg og konstruksjoner.

Arkeologiske og samiske kulturminner, samt industri- og bergverkshistorie er skilt ut som egne tema og undergitt separat behandling i Miljøplan for Rana – lokal agenda 21. Men selv om de rene produksjonsanleggene dermed er holdt utenfor verneplanen for bygninger og andre anlegg vil det likevel være en rekke objekter som hører hjemme her for å vise hvilken innvirkning produksjonshistorien fikk på samfunnet omkring (dannelse av lokalsamfunn, fremvekst av handel og kommunikasjon, byvekst, boligbygging o.s.v.).

Det er et mål at verneplanen skal inneholde et representativt utvalg av objekter som kan dokumentere både historiske perioder, lokal eller regional egenart, og bestemte historiske begivenheter, personhistorie, tro eller tradisjon.

Det har ikke vært et mål at verneplanen skal inneholde "alt" som er fint og gammelt, men derimot gode representanter for alle de ulike verneverdiene.

For eksempel har det ved valg av gårdsanlegg vært vektlagt å finne anlegg hvor den samlede bygningsmassen kan gi et godt innblikk i datidens liv og gårdsdrift. Dette innebærer at anleggenes helhet er tillagt større vekt enn de enkelte bygningenes individuelle verneverdi. I enkelte av kategoriene er objektenes plassering i forhold til andre verneobjekter – og dermed gir en mulighet til å oppleve en helhet – tillagt noe vekt ved valg mellom ellers likeverdige objekter. Videre er det i noen tilfeller gjort enkelte bydelsbetraktninger. Objektene historie, "persongalleri", og betydning for samfunnsutviklingen er i de fleste tilfellene tillagt vel så stor vekt som bygningsteknisk eller arkitektonisk verdi.

Denne valgprosessen mellom en rekke gode objekter betyr at det rundt om i kommunen vil finnes en rekke mer eller mindre komplette gårdsanlegg og andre enkeltbygg eller anlegg av høy antikvarisk kvalitet og verdi som ikke er tatt med i den endelige verneplanen. Det er selvfølgelig ønskelig at også flest mulig av disse tas vare på og behandles med omtanke ut i fra antikvariske idealer, slik at de kan fortsette å være positive elementer i sine nærmiljø. Slike historiske spor har stor betydning for folks opplevelse av røtter og tilhørighet, som igjen er viktige faktorer for trivsel og helse.

Noen av objektene kan høre hjemme i flere av de kategoriene vi har valgt å inndele verneplanen i. I slike tilfeller har vi plassert objektet i henhold til de egenskapene som var mest avgjørende for at objektet ble tatt med i planen.

Objektene er nummerert. Oppholdene i nummerrekkefølgen skyldes at den opprinnelige nummereringen er beholdt, selv om noen av de foreslåtte objektene ble tatt ut i forbindelse med kommunestyrets behandling.

Fra utgraving av Vikaskjæringa ca 1902-03

3.2 VERNEOBJEKTENE

Kategorier:	Antall:
1. Gårdsanlegg	9
2. Enkeltbygg med tilknytning til gårdsdrift eller annen næring, samt fritidsbebyggelse	11
3. Bynære bolighus	6
4. Bygg med viktige samfunnsfunksjoner eller spesiell historisk betydning	8
5. Helhetlige områder	3
6. Andre konstruksjoner og anlegg	8
7. Parker og akser	0

Objekter merket med (*) inngikk også i verneplanen fra 1985.

GÅRDSANLEGG

- 1 **Davegården m. fl. (*), Ytteren**
 - a Davegården (131/843) (Våningshus)
 - b Mikalgården (131/6) (Skott)
 - c Innergården (131/3) (Våningshus, skott, fjøs, kokkhus/eldhus)
 - d Sjøbakken (131/7) (Bolig/handelshus, redskapsbod)
- 2 **Nygt. 90, Andfiskå (17/3)** (Våningshus, skott, bur, sykkelhus)
- 3 **Tverrvassgården, Tverrvatnet (29/1-51)** (Våningshus, fjøs, bur, svenskstall, kulturlandskap)
- 4 **Fjellgårder i Stormdalen (147/17)** (Bredek, Granneset, Stormdalsgården, kulturlandskap)
- 5 **Jordbru (43/1)** (Våningshus, steinfjøs, stabbur, skott, kvernhus, låve, verksted, utedo, utløe, båtskott, kulturlandskap)
- 6 **Bjellåneset (77/1)** (Våningshus, fjøs, stabbur, smie)
- 7 **Storvollen (71/2)** (Våningshus, fjøs, smie, skott)
- 8 **Brennåsveien 77, Brennåsen (25/4)** (Våningshus, fjøs, skott/eldhus, to uthus)
- 9 **Granlund, Svenskvn. 129/Coldevins gate 24, Gruben (22/8)** (Våningshus, snekkerverksted, fjøs, lysthus, allé)

ENKELTBYGG MED TILKNYTNING TIL GÅRSDRIFT ELLER ANNEN NÆRING, SAMT FRITIDSBEBYGGELSE

- 10 **Monsengården, Selfors (99/401) (*) (Ranalån)**
- 12 **Gammelbutikken på Jektstrand, Sørsjona (185/4 -13)**
- 13 **Sjøhus/naust i Engasjyen, Båsmo (132/1,18,19) (Arbeiderbolig, naust, fløtarnaust)**
- 14 **Umbukta fjellstue (147/2-143) (Hovedbygning, driftsbygning, stabbur)**
- 15 **Kvernhus i Åenget (98/3)**
- 16 **Sigurd-brygga på Ytteren (131/2)**
- 17 **Årestue, Brennbergli (165/1)**
- 18 **Butikken på Storforshei (87/230) (Butikk, uthus, hage)**
- 19 **Båtskott på Sør-Dunderland (68/1)**
- 20 **Sluskstua på Aure (93/3)**
- 22 **Bolna stasjon med vokterboliger (147/8)**

BYNÆRE BOLIGHUS

- 23 **Prestegården, Mo. (20/360) (*)**
- 27 **Klokkergården, Mo (20/18-191)**
- 28 **Valla-bygget, Petter Dassgt. 1, Mo (20/19-411)**
- 29 **Wilhelmshøy, Fangelveien 13, Åga (18/4)**
- 30 **Skaarheia, Ytteren (131/904) (Bolighus, fjøs, uthus, kokkhus)**
- 31 **Lars Meyers gt. 33, Mo (20/558) (Bolig, skott, fjøs)**

BYGG MED VIKTIGE SAMFUNNSFUNKSJONER ELLER SPESIELL HISTORISK BETYDNING ELLER PERSONHISTORIE

- 33 **Meyergården, Mo. (20/32) (*)**
- 35 **Mo kirke (20/19-157)**
- 36 **Jernverksmessa, Mo (20/65-682)**

- 37 Nordmohøgda 5, Mo (20/18-278)
- 38 Gammelskolen på Skonseng (50/4)
- 40 Skistua, Mofjellet (23/13)
- 41 Enge bedehus, Båsmo (132/18-22)
- 42 Anna Rebekka Hofstads (Svarta Bjørns) barndomshjem, Bratland i Utskarpen (168/2)

HELHETLIGE OMRÅDER

- 43 Arbeiderboliger, Båsmo. (*) (3 boliger)
Hagabakken 3 (133/87) (tidl. Ånesvn.11)
Hagabakken 5 (133/419) (tidl. Ånesvn. 5)
Ånesveien 3 (133/5-4) (tidl. Ånesvn. 7)
- 44 Strandgataområdet, Mo
Lars Meyers gt. 1 (20/30) Murbræckhuset.
Lars Meyers gt. 3 (20/65 – 123) Trønsdal Fargehandel.
Strandgt. 8 (20/554) Kunstnerhuset.
Strandgt. 13 (20/65-219) Mo Krist. Ungdomsforenings hus.
Strandgt. 15 (20/687) Brattlandhuset,
Strandgt. 17 (20/454) Sjule-huset.
- 46 Moholmen, Mo (20/45-1601, 1602, 1596, 56, 57, 63, 67, 69, 1599, 1598, 75, 77, 1600, 79, 83, 1597, 74, 89, 1604 , 90, 91 + 20/69 - 86, 87 + 20/253)

ANDRE KONSTRUKSJONER OG ANLEGG

- 49 Festningsanlegg Stiauren/Koven, Sørsjona (184/3)
- 50 Grensemerke på Sagbakken, Mo (20/79)
- 52 Steinbru i Utskarpen, Røli bru
- 53 Steinbru Altermarkveien, Grøvabrua
- 54 Lensmanns-steinen, Røssvoll
- 55 Skjerpergravstein og Hasselbomsteinen på Mo kirkegård
- 56 Hengebru på Eiterå
- 57 Jernbanebru i Dunderlandsdalen

3.3 RANAS UTVIKLING. KORT HISTORISK TILBAKEBLIKK

Hverdagssyssel og levemåte i det gamle Rana var basert på **jordbruk**, kombinert med **skogsdrift**, **fiske** - både lokalt og på Lofoten -, **jakt** og **håndverk**. **Båtbyggingen** hadde lange og solide tradisjoner i hele Rana-distriktet. Ranværingene produserte en lang rekke treprodukter for varebytte og salg.

Objekt nr
1, 2, 3, 4, 5,6,7,10, 12, 13, 15, 16, 17, 19

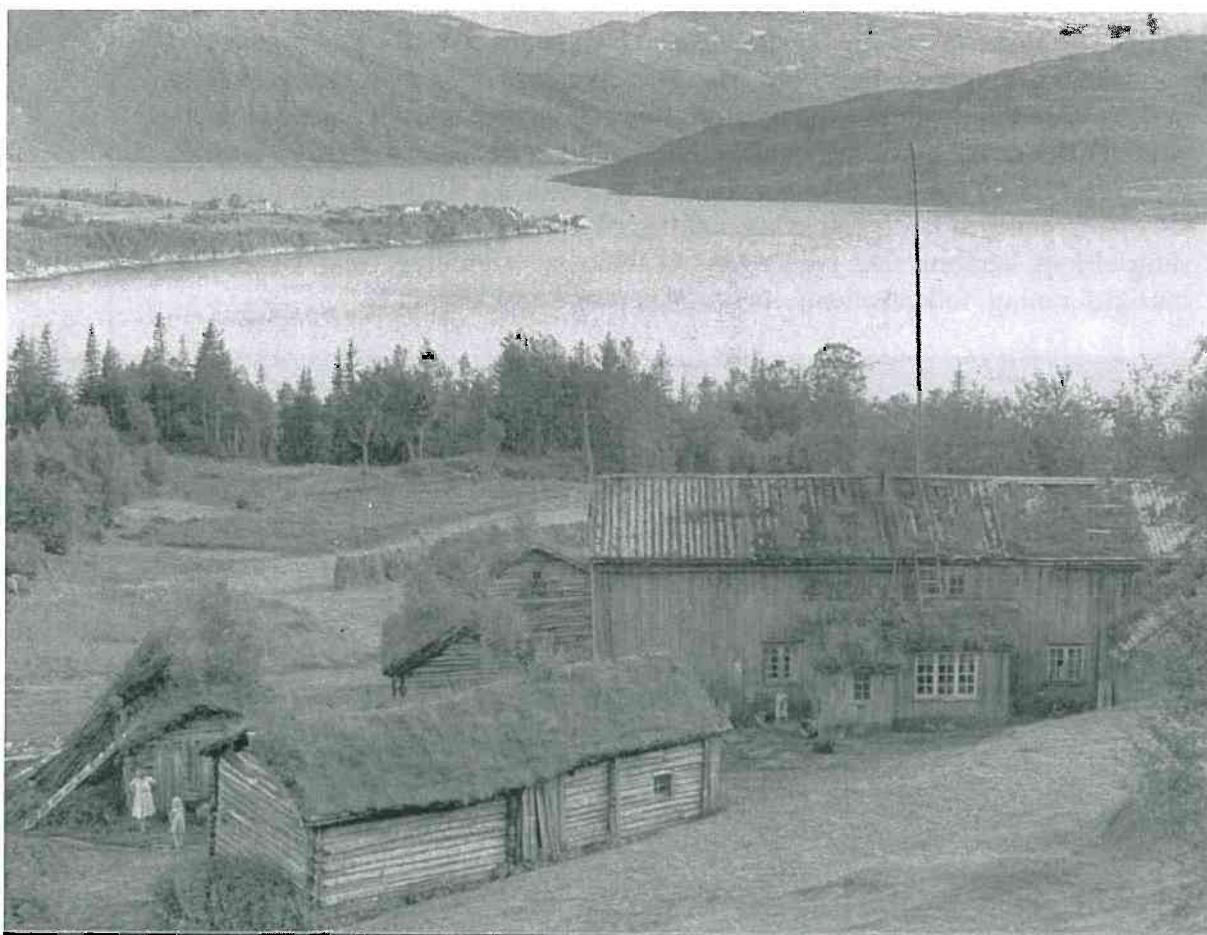
Hele familien samlet om den ferdigbygde båten (Valla)

Det foregikk utstrakt grensehandel med jordbruks-, fangst-, håndverksprodukter og andre varer mellom Norge og Sverige. Umbukta og Tverrvatnet ble viktige overnattingssteder i forbindelse med svenskhandelen, med Mo som knutepunkt, særlig etter etableringen av Meyers handelshus. Mo fikk kirke i 1724, og byen vokste gradvis opp rundt kirkebuene og torget i Moholmen, forbi Meyergården og oppover mot kirka og prestegården.

(3), 14, 23, 33, 35, 46

Slik var levemåten langt tilbake i tid og frem til slutten av 1800-tallet. Ved folketellinga i 1875 bodde det 3700 mennesker i hele distriktet, i realiteten overbefolkning i forhold til det utnyttbare ressursgrunnlaget med jordbruk som hovednæring. På grunn av **utvandring** sto folketallet nesten stille de nærmeste årene.

38, 41, 54

Gården Brennbergli med årestua i forgrunnen

Da **gruve- og anleggsvirksomhet** gjorde sitt inntog, ble lokalsamfunnet på mange måter endret. **Skjerping** etter malmer i Rana startet allerede i 1630-årene og har siden vedvart, styrt av etterspørsel, marked og pris. Gruveperioden startet for alvor med Båsmo Gruver i 1893, fulgt av Dunderland Iron Ore Company fra 1902, Ranens Bly- og Sølvverk fra 1906, Rødfjellets Kisgruber A/S fra 1911, Malmhaugen Kisgruber fra 1916, Bergverkselskapet Nord-Norge A/S fra 1928 og Altermark Talkgruber fra 1932. Gruve- og anleggsvirksomheten brakte også med seg arbeidsplasser innenfor service og forpleining og bidro dermed til en dreining mot større andel "utearbeidende" kvinner. Arbeiderbevegelsen fremsto ganske raskt som en viktig maktfaktor i Ranasamfunnet.

Tettstedet Mo vokste etterhvert som behovet for service, handel og sentrumsnære boliger tiltok. Mer bymessig bebyggelse og leiegårder dukket opp side om side med verksteder og produksjonsbedrifter. Telegrafan var på plass allerede i 1875, Telefonen kom i 1892 og avisen Dunderlandsdølen i 1902.

Tradisjonelt jord- og skogbruk fortsatte parallelt med de nye næringene, ofte kombinert med bierverv. Dette er fortsatt en viktig levevei i store deler av Rana.

18, 29, 42, 43, 52, 53, 55

27, 28, 30, 31, 44, 50,

8, 9

Det oppsto sterke politiske og sosiale spenninger mellom stedets egen befolkning på den ene siden og **mange fremmende** med en annen livsstil og nye sosiale og politiske holdninger på den andre. Men etter hvert ble disse motsetningene tonet ned, og unge bondegutter adopterte kulturelle elementer fra rallarkulturen. Dette kommer til uttrykk i vrimmelen av organisasjoner med vidt forskjellige formål; fagforeninger og nye politiske partier, ski- og idrettslag, frilynte ungdomslag, avholdsforeninger, kooperative lag, mållag, riksmålsforening, sanitetsforening, skogselskap, landbrukslag, håndverks- og funksjonærforening, sang- og musikkforening, folkeakademi, torvstrølag, morskapsklubb m.fl.

Forestilling i Strandgata (Mo kristelige)

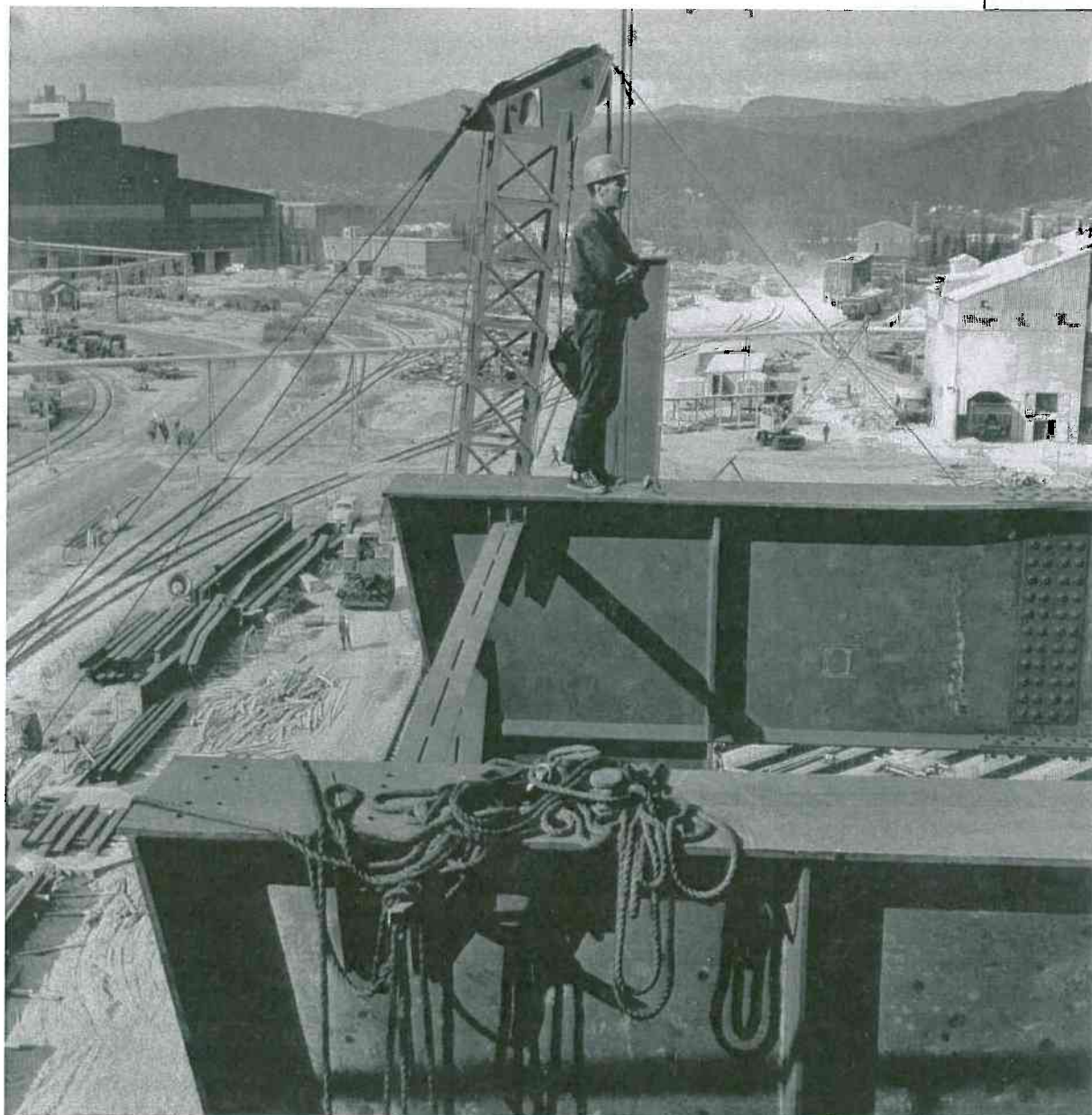
Etterhvert som livet i Rana ga plass til fritid og overskuddsaktiviteter, satte friluftsliv og skikultur sitt preg på omgivelsene. Den første skistua sto ferdig allerede i 1903, og fra slutten av 1930-tallet begynte bygging av de første fritidshyttene. Dette med hytter blott til lyst, uten vesentlig betydning for primærnæring eller matauk, representerte noe nytt i forhold til tidligere byggeskikk, som hadde sitt utspring i nødvendig funksjon og arbeid.

Under **krigen** hadde Rana etter forholdene en stor okkupasjonsstyrke og et meget stort antall krigsfanger i de mange leirene. Fangene ble brukt som arbeidskraft til veg- og jernbanebygging. Nordlandsbanen medførte **ny innvandring** til Rana fra 1942.

40

22, 36,
37, 49,
56, 57

Den første kraftverksutbyggingen kom i 1907 og kulminerte med en omfattende vannkraftutbygging i 1960-årene (Ranaverkene). Med stortingsvedtaket i 1946 om å legge Norsk Jernverk A/S til Mo startet en **omfattende tilflyttings-, urbaniserings- og industrialiseringsepoke**, fulgt av byggingen av Koksverket i begynnelsen av 1960-årene.

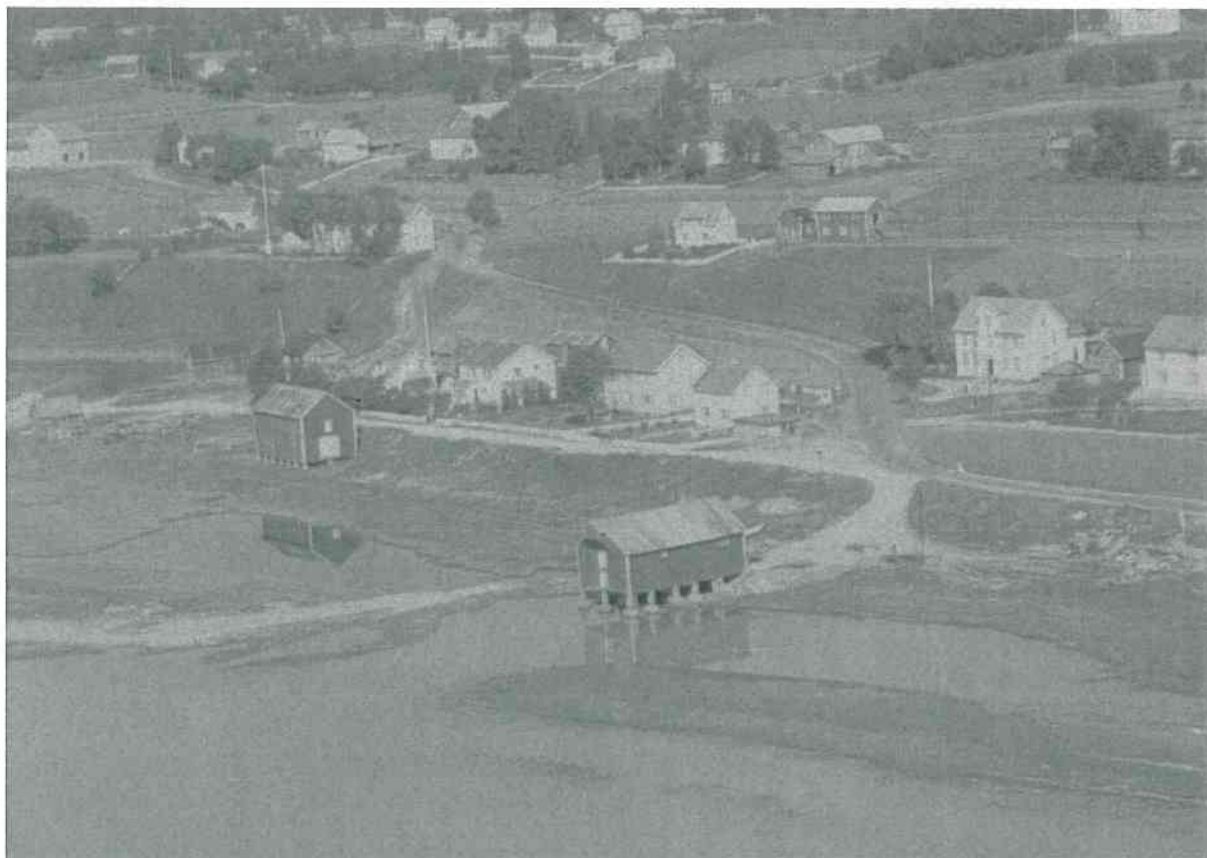

Fra utbyggingen av råjernverket

Den siste epoken er **omstillingen** i Rana, påbegynt i 1988. Det startet med nedlegging av koksverket og omstrukturering av jernverket til Mo Industripark (MIP) og nye statlige arbeidsplasser lagt til Mo.

OPPLYSNINGER OM DE ULIKE VERNEOBJEKTENE

GÅRDSANLEGG

Oversiktsbilde Ytteren med Sigurd-brygga i forgrunnen

Objekt nr

1 Davegården m. fl., Ytteren

Diverse bygninger som til sammen kan gi et bilde av mellomstore bønders materielle kår. Det er tre eiendommer med bygninger som ligger ganske samlet. Ytteren er antatt å være ryddet allerede i mellomalderen, og hadde tre bruk i 1500-årene, i følge regnskapsoversikt fra 1567. Den var den største jordbruksbygda i Nord-Rana, og her ble det startet handels- og gjestgivervirksomhet i 1770-årene, før etablering av slik virksomhet kom i gang på Mo.

a Davegården (131/843)

Våningshus bygd ca. 1870, tilbygg kjøkken og kammers 1916. Huset er av typen midtgangsstue med henholdsvis kammers/stue i hver ende. (Fjøs bygd ca. 1890, bygningsmessige endringer 1920-30 med omrøsting og ny låvebru. Bur bygd ca. 1870-1900, kalt kjeller/bur, brukt til oppbevaring av mat og klær. Deler av huset var i tillegg innredet til bolig, sannsynligvis drengestue. Fjøs og bur er revet. Oppmålt av museet og SEFRAK.)

b Mikalgården (131/6)

Skott bygd før 1900. (Våningshus revet. Nytt bolighus oppført 1967, påbygd 94.)

c Innergården (131/3)

Komplett gårdstun på Ytteren i varierende forfatning. Våningshuset ble bygd sent på 1800-tallet, skott, fjøs og kokkhus/eldhus antas oppført samtidig. Eier søkte byggetillatelse for nytt bolighus i 1978, dette er imidlertid ikke utført.

Alle bygningene må tas vare på i mest mulig opprinnelig form, og det må ikke plasseres nye bygg mellom eller nær inntil disse. Restene av Mikalgården (skott) og Davegården (våningshus) har betydning for å vise hvordan gårdene lå i forhold til hverandre. Det er viktig gjennom fremtidig reguleringsprosess å holde av tilstrekkelig areal på oversiden av gårdsbebyggelsen (f.eks. som blomstereng e.l.) til å vise/illustrere landbruksbakgrunnen.

d Sjøbakken (131/7)

Oppført ca. 1870 som bolig/handelshus. Skott er revet, redskapsbod og våningshus intakte. Tilbygg mot vest fikk endret takvinkel og vinduer innsatt i 1972.

Inngangsparti mot nord er revet. Sjøbakken er regulert til bevaring i plan 843 (1993).

2 Nygt. 90, Åga (17/3)

Gården har en rik historie som er knyttet både til Åga-Hauknes' utvikling og Mos historie. Regulert til bevaring i plan 114 (1982).

Her var brukere fra begynnelsen av 1600-tallet, noen av dem ganske kjente, som f. eks. Per Hanssa Sætern fra Sør-Rana, som var lagrettemann omkring 1790. En familie emigrerte til Amerika i 1874. Per Andreas Kristensa (f. 1830) var jektstyrmann for den kjente jerktbygger, handelsmann og bonde Nils Nilsen, Selfors. P. A. Kristensa var den nest rikeste bonden i bygda i 1890, med unntak av de som drev handel. Han var med og startet Mo Sparebank, og satt 30 år i herredstyret. Den kjente handelsmannen på Mo, J. P. Hauknes, kom fra denne gården (Hauknesbutikken sto i NØ- parti av Helgeland Samvirkelag, og ble revet og flyttet til Alteren som S-lagsfilial, i dag bolighus).

J. P. Hauknes var farbror til Paul Kristian Pedersen Hauknes (f. 1899), som fikk skjøte på gården i 1936. Han var med i styret for Mo Sparebank.

Bebyggelsen på Hauknes ligger et område som tidligere hovedsakelig tilhørte denne gården. Paul Hauknes' datter, Lisa Hauknes Enoksen, er i dag eier og beboer av eiendommen.

Det heter at den eldste delen av bygningen (vestdelen) ble satt opp i 1820-årene, men det kan ha vært i 1840-årene. Byggherre kan ha vært Kristen Orsa eller Ola Persa. Rundtømmeret ble senere høvlet fra innsiden.

I 1829 fins disse bygningene; stuebygning med to stuer og kjøkken, eldhus med "masstu", stabbur, to fjøs, kornlåve, badstu, naust, bu og kvern.

Våningshuset ble senere påbygd i flere etapper. I dag er det «modernisert» m.h.t. vinduer og dører. Skottet brukes som garasje. Et bur og et lite sykkelhus står i dag på eiendommen.

Et stort fjøs som sto et godt stykke øst for våningshuset er revet.

Ovenfor huset ligger *Sjøberget*. Her kunne de *sjå* ut til båtene på Ranfjorden når de kom fra Lofoten. Båtene kunne ligge lenge å vente på vind ute i fjorden.

3 Tverrvassgården (29/1-51)

Tverrvatnet ble visstnok ryddet i 1770-årene, men ikke nevnt skriftlig før i 1789. Husene sto først lenger sør, på nordsiden av Mølnbekken, men ble flyttet til Burshåjen tett øst for det nåværende gårdstunet en gang mellom 1820 og 1848. Andreas var navnet på den som først ryddet her i 1770-årene. Det var Kristoffer

Eliassa (1784 - 1848, bruker fra 1812), som flyttet gården. Hans far var fra fjellgården Reinfjellet. Gården Tverrvatnet har alltid vært godt eksponert og besøkt av ranværing, og var et knutepunkt i forbindelse med svenskhandelen. Historien forteller at foreldrene til Anders i Tverrvatnet (f. 1888) hadde penger i banken på sine gamle dager. Det må bety at de har vært svært arbeidssomme og sparsomme mennesker. Gården ligger 500 meter over havet med muligheter kun til dyrking av gress og poteter.

Dagens eiere har satt bygningene i stand med vektlegging på antikvariske prinsipper. Senest er det bygd opp et bur i laftet bjørk. Stallen, som ble satt opp av Staten i 1912 i forbindelse med svenskhandelen, er nå reparert og i god stand. På det tidspunkt stallen ble ført opp og langt opp i vår tid, var det et mindre bislag på østveggen. Eier ønsker med tiden å bygge dette opp igjen, også et lite lavt fjøs i laftet bjørk med utedo. Ved fotodokumentasjon og syllsteiner nede i bakken er det mulig å rekonstruere disse i form, størrelse og detaljer. Ingvald på Moan pleide å være slåttekar på gården og oppholdt seg mye på Tverrvatnet. Han satte opp ei lita hytte på noen få kvadratmeter ved bekken like ved gården. Hytta står fortsatt, og eier ønsker på sikt å ivareta denne.

Følgende bygninger står nå på gården: våningshuset fra første halvdel av 1800-tallet, fjøset, bur i laftet bjørk (rekonstruksjon), hestestallen (svenskstallen) fra 1912.

Eierne, Tonje og Per Pettersen, fikk Rana kommunes byggeskikkpris året 2000 for sin innsats og måten de hadde reparert og ivaretatt bygningene i Tverrvatnet. Restaureringen bygger på god billed-dokumentasjon og råd fra fagfolk. Noen tilpasninger til moderne tekniske krav er gjort, men de ytre endringene dette har medført, er lite iøyenfallende i det ferdige anlegget. Helheten er gjenskapt, og eieren er sammen med Statskog i gang med å gjenopprette noe av det kulturlandskapet som omga gården tidligere.

Et ekstra pluss er det at anlegget ligger svært godt synlig fra E12. Det tjener nå som fritidsbolig med punktfeste på statens grunn for våningshus, fjøs og stall. Telenor eier et bygg som står inne på gårdstunet. Dette bygget burde flyttes. Telenor antyder at de kun behøver 6 kvadratmeter for dagens instrumenter. Kulturlandskapet for gården omfattes av vernet.

- 4 **Fjellgårder i Stormdalen (147/17)** (Bredek, Granneset, Stormdalsgården)
Statskog er grunneier og eier av bygningene, unntatt på Ytter-Bredek der Rana museum (Rana kommune) eier husene. Anleggene er i god stand. Kulturlandskapet på Bredek omfattes av vernet.
Gårdene representerer "slitet", gårdsdrift med helt marginale livsvilkår. Ved å se deres plassering i forhold til hverandre, får man et bilde av datidens liv og muligheter for nabosamkvem.

a Stormdalen

Rydningplassene i Stormdalen lå på hver side av Stormdalsåga, Nord-Stormdalen og Sør-Stormdalen, henholdsvis 320 og 330 meter over havet. Folk gikk til og fra plassene over Bergslåttaldalen, Skavlan og Kvannvatnet til Ørtfjellet (Storforshei), eller over fjellet til Nord-Dunderland. Stormdalen ble ryddet omkring 1850. Jorda var bra og slåttemarkene vide, men frosten gjorde seg sterkt gjeldende, og snøskredene førte mye is og grus over jordene. I dag er alle bygninger på Sør-Stormdalen borte. Siste bruker holdt til der inntil 1893, barna emigrerte til USA. Nord-Stormdalen ble drevet til 1938. Våningshuset ble flyttet til Nord-Dunderland. Stormdalen var tenkt demmet ned som vannmagasin i den storstilte Saltfjell-

/Svartisutbyggingen, som ble oppgitt og området gjort om til nasjonalpark. I 1972 tok Borgvald Sørensen initiativ til reparasjon av bygninger som sto igjen. Gårdens tidligere "masstu" er i dag reparert og utgjør hovedhuset. To laer tilhører plassen. Det er senest satt opp en tømret utedo.

b Bredek

Ytter-Bredek og Inner-Bredek ble ryddet i 1831 av to brødre fra Grønnfjellet, og ligger henholdsvis 313 og 320 meter over havet. De to tunene ligger 700 meter fra hverandre. Bosetting på Inner-Bredek opphørte i 1884, og plassen ble innlemmet i Ytter-Bredek. En tømring står igjen på Inner-Bredek, samt en halvferdig fjøsmur og et brokar nede ved Tespa. Gårdsdriften på Ytter-Bredek ble lagt ned i 1960-årene, da siste bruker Mathias Bredek flyttet derfra. Gården ble senere overtatt av Rana museum.

Det er ukjent hvordan de første våningshusene så ut. På 1930-tallet eksisterte to sammenbygde hus. Da ble «innerstua» tatt ned og restaurert. Senere har Rana museum skiftet ut tømmer, sist i 1991-92.

Bolighusene, to separate bygg i to etasjer, som står vegg i vegg, har enkel toroms planløsning. Stuedelen er laftet, mens inngangspartiet er i bindingsverk. Det finnes små kjellerrom, med adgang via luker i stuegolvet. Disse ble brukt til oppbevaring av poteter og annen mat.

"Masstu" og fjøs/låve er laftet av rundtømmer i bjørk, utedoen er ny kopi av den gamle, og laftet i sideskåret bjørk. Også vedskottet og utengslæen er laftet i bjørk, men av mindre dimensjon. Den tørrmurte steinmuren i fjøset er bred, med jordmasse i midtfeltet.

7 bygninger står i dag: to bolighus, fjøs/låve, "masstu", vedskott, utedo og en utengslæ, samt jordkjeller. Der har vært smie og kvern på gården.

Kulturlandskapet er avgrenset med steinmurer.

Nordland fylkeskommune, miljøvernavdelingen, har ansvaret for vedlikeholdet av kulturlandskapet gjennom Statskog.

Bredek er interessant fra museumssynspunkt, både i undervisningsøyemed og som dokumentasjon av eldre tiders levesett. Med Bredek kan en rette søkelyset på utmarksnæring hvor ressurstilpasningen var nødvendig for å overleve, og samtidig et resultat av helt spesielle naturgitte og økonomiske forhold.

c Granneset

Erik Johan Olsa (f. 1832) ryddet plassen omkring 1857. Siste eier, Lars Eilertsen fra Nord-Dunderland, fikk festekontrakt i 1932. Han slo jordene, men bodde ikke på Granneset. Slåtten ble avsluttet i 1950-årene.

Fortidsminneforeningen avdeling Rana satte i 1980-årene i gang dugnad for å berge husene, som består av våningshus, fjøs og vedskott.

5 Jordbru (43/1)

Fjellgården Jordbrua ble ryddet fra 1738. Den første bruker var Ola Eriksa Granhei (1716 - 1755). På gården fins en rekke åkre og enger med lokale navn. Området har vært mye brukt av samer og farenende folk.

I tidligere tider vokste det furu på Jordbrua, mens det i dag bare fins bjørk. Joar Jordbru mener at de bygninger der det er brukt furu derfor er eldre enn de i bjørk. Våningshuset er bygd på og forandret flere ganger. I en av stakkene er et år fra 1700-tallet skåret inn. Steinfjøset er fra 1890 (driftsbygning). Det var svært lavt, bare 1,5 meter under taket. Det er senere hevet og har fått nytt overbygg.

Et stabbur i laftet furu sies å være brukt av samer.

Skottet i laftet bjørk er fra 1800-tallet. Første etasje var for bjørkeved, i andre

etasje sov drengene om sommeren. Et kvernhus er fra 1768. Årstallet 1789 er her funnet innskåret i stokk. Låven er fra 1850-årene (kornlåve/trøskelåve/høylåve). Verkstedet av gammel furu er bygd i tilknytning til skottet (skråtak). Det ble flyttet inn på tunet i 1930-årene. Trolig var dette et tidligere geitefjøs. Det har ovn med esjerør.

Ellers fins en tømret utedo i bjørk, en utengslae i tømret bjørk står også igjen. Båtskott (gammelstua på Storbekkmolandet) fra 1860-70-årene ble senere utengslae.

(En tømring ble for lenge siden tatt ned og fraktet gjennom skaret Sauaksla/Lappfjellet til Grunnvatnet og var lenge kjent som grunnvasshytta. Den er nå i privat eie. Mange årstall og navn er skåret inn i stakkene.)

Gården er i drift (sau), og kulturlandskapet inngår i vernet.

Gården Jordbru ble brukt under krigen av flyktninger og deres loser. Nærmeste gård på svensk side var 26 kilometer fra Jordbru. 50 års minneplakett om dette er satt opp på gården. (Mer opplysninger om dette fins i boka Svensktrafikken 3 av Ragnar Ulstein side 167 og 168.)

6 **Bjellåneset (77/1) Innergarden**

Mikkel Olsa fra Langfjellet (f. 1701) ryddet gården fra 1736. Våningshus og fjøs fra den første tiden brant ned. De nye bygningene ble satt opp ca. 1800, med en annen plassering enn de forutgående. Våningshuset ble litt påbygd i 1914 og er nå restaurert etter prinsippet om bevaring av de eksisterende fasader (frys-prinsippet). Det nå ca. 200 år gamle fjøset er fortsatt i rimelig bra stand. Det har fått nytt ståltak, mens det tidligere taktekket var torv. Stabburet ble satt opp av Ole Peder Mathiassen (f. 1878), onkel til nåværende eier, Kåre Bjellånes. Smia på gården er ca. 100 år gammel. Den er reparert, og mye nytt tømmer er satt inn.

Ei redskapsbu ble satt opp i 1985.

Den kjente presten Ole Tobias Olsen ble født på denne gården.

7 **Storvollen (71/2)**

Brukeren på Bjellåneset brukte Storvollen som uteng i 1746. Holger Eliassa rydda Storvollen fra 1753. Ole Tobias Sakariassen Storvoll (f. 1912) og hustru Elisabeth Anna Hansdatter fra Lappvadmoen (f. 1904) var siste drivere på gården. Deres datter Anne Marie Fredriksen er i dag eier av eiendommen. Hun og ektemannen, Bjørn Fredriksen, har startet vedlikeholdet av bygningene. Taket på fjøset er nå reparert, og med ny torv. I smia er det ny belg som Ole har laget.

Det er skåret 60 kubikkmeter virke som skal brukes til fornying av utvendig kledning på våningshuset. Dette utvendige panelet blir skåret på bondesag, med samme dimensjon som det gamle. Nye vinduer, samme størrelse og utforming som eksisterende, blir samtidig satt i.

Skottet må repareres. Det må lages annet fundament og nye bord (kledning).

Eierne er svært positive til vern, og vil i neste omgang gjerne forholde seg til antikvarisk myndighet vedrørende det videre arbeid på bygningene.

8 **Brennåsveien 77 (25/4)**

Olaf i Brennåsen var grunneier her inntil Kristian Hansen (f. 1884) og kona Otelie (f. 1887) kjøpte myra. Våningshuset ble satt opp av Ingvald i Nergruben (Ingvald Gruben). Nils Wilhelm Erikson (f. 1855) i Degerfors, Tärna; var med ved reising av tømringen. Dette var det første huset som Ingvald Gruben tømret. Familien Kristian og Otelie Hansen bodde først i Ner-Gruben (Nordigarden), som Nils

Eriksson fra Tärna hadde kjøpt hos Erik Mikkelsen. Begge barna, Håkon (f. 1910) og Anton Hansen ble født i Ner-Gruben. Håkon gjette senere i Ner-Gruben. Våningshuset er originalt, med krysspostvinduer, slik det ble satt opp. Panel (utvendig/innvendig) ble angivelig kjøpt hos Martin Jensen på Selfors. Fjøsset ble satt opp i 1927, med dobbelt støpte murer laget med glideforskaling som Kristian selv gjorde. Familien hadde opptil fire kyr på båsen. Håkon avsluttet med litt sauehold inntil 1953.

Skott/eldhus ble satt opp i 1930-årene. Det ble brukt til vaskehus ved klesvask og under slåttonna.

Bygning øst for fjøsset ble brukt som garasje til traktor som Håkon kjøpte i 1929. Det var en traktor med jernhjul, som i dag står på Stenneset.

En mindre garasje var den siste bygningen som ble satt opp av Håkon da han anskaffet seg bil.

Kristian Hansen arbeidet på Revelen Sagbruk og Høvleri, men bare på somrene når elvene kunne forsyne sagbruket med tømmer (tømmerfløting). Han kjørte svovelkis det siste året A/S Rødfjellets Kisgruber var i drift, dvs. vinterfrakt av malm i 1919. Kristian arbeidet senere i Mofjellet (Bergverkselskapet Nord-Norge A/S), der Håkon også begynte. Senere var Håkon anleggsarbeider i Ildgruben (Kraftverket) og deretter hos Furuholmen Røssåga (1951-53) og Jernverket. Senere har han drevet med sprengings-, grøftings-, og tomtearbeider, m.m. Broren, Anton Hansen, bygde opp sin egen gård øst for herværende. Disse bygningene er nå sterkt forandret. (Årstallet 1897 er hogd inn i en stein vest for gården, i følge vegbyggingshistorien).

Gården Myra er i god stand og anses som verneverdig.

Et annet hus, oppført av Buss-Jakob og Håka på Kjempheia i 1925-26, står vest for Myra, like sør for Brennåsveien. Her bodde først Johan Hansen. Senere ble det kjøpt av fam. Harald Granhei. Bygningen eies angivelig nå av Helge Hansen.

Brennåsen er i kommune- og kommunedelplaner utpekt som det nye området for boligutbygging innenfor sone Mo og omegn, og det er sagt at området skal gis muligheten til å utvikle seg som en selvstendig bydel – ikke bare som en ytterligere strukket utkant av det allerede langstrakte Grubhei. Derfor blir det sentralt i Brennåsen – i området rundt Brennåsveien 77 – avsatt arealer til fremtidig bydelssenter-utvikling (skole, barnehage, butikk o.l.). I den sammenheng mener vi det kan være av stor betydning for identitetsfølelsen i bydelen at man kan synliggjøre områdets røtter ved å bevare dette gårdsanlegget

9 **Granlund. Svenskvn. 129/Coldevins gate 24, Gruben (22/8)**

Hans Davesa (Hans Edvard Davidsen Jordbru f. 1875) kjøpte et stort areal av Grubheia i 1913. Denne eiendommen hørte til Ner-Gruben. H.D. hadde da bodd på Tverraneset.

Han var utdannet møbelsnekker og lagde tidlig flotte møbler på DIOCs snekkerverksted (se Rana-albumet). Han dyrket opp åker frem til Storsanddalen og drev som møbelsnekker og småbruker. Verneobjektene her er våningshus, snekkerverksted, fjøs, lysthus, trær (allé).

Dette er det eneste småbruket igjen på Gruben, og er ganske intakt. Hovedhuset bør vurderes tilbakeført i detaljer og farger.

Gruben som bydel er på mange måter i særstilling i Rana. Bydelen ble bygd ut veldig fort (og relativt tett) i forbindelse med det enorme behovet for mange

boliger raskt, i takt med industrisamfunnets fremvekst. På mange måter er Gruben dermed blitt en nærmest historieløs bydel hvor man har lett for å glemme at det fantes bebyggelse også før etableringene av jernverk og koksverk. I en periode var Gruben stemplet som problemområde på mange felt og har dermed periodevis hatt en svært negativ identitet. Det er derfor kanskje ekstra viktig nettopp i dette området å synliggjøre spor fra en noe annen tid, elementer som kan være med på å bygge opp "røttene" og den positive identitetsfølelsen for beboerne i denne bydelen.

ENKELTBYGG MED TILKNYTNING TIL GÅRDSFRIFT ELLER ANNEN NÆRING, SAMT FRITIDSBEBYGGELSE

10 Monsengården, Selfors (99/401)

Huset er et stasbygg godt synlig fra E6. Den eldste delen ble flyttet fra Yttergården, satt opp av lensmann Johannes Olsen i 1842, og påbygd mot øst i 1862. Det ble videre påbygd mot øst i 1882 av Johannes Olsen og J.A.Monsen. Bygningen er en typisk representant for Rana-låna i sin mest utbygde form, og vitner om bedrestilte bønders materielle kår. Johannes Olsen var både bonde og lensmann.

Monsengården er det eneste som i dag kan vitne om jordbruksdriften som kjennetegnet Selfors før bolig- og bydelsutviklingen i -50 og -60-årene. Utvendig karakter er bevart. Skott som i følge Robert Monsen hørte til denne gården, ble bygd i 1905. I alt hørte 14 bygninger til gården.

Gammelbutikken på Jektstrand

12 Gammelbutikken på Jektstrand, Sørsjona (185/4 -13)

I 1820-årene ble det satt opp en tømring, som i dag utgjør nordre del av gammelbutikken. Jekthandel, senere krambuhandel har vært drevet hele tiden. Benjamin Hansen var mannen som startet dette i 1820-årene. I 1890-årene bygde Jacob Beck på bygningen 50 prosent. Gammelbutikken er senere ikke forandret. Tore Juliussen, Sørsjona har de siste årene ivaretatt gammelbutikken. Han er nå i ferd med formelt å overta bygningen. Tore Juliussen har forøvrig reparert den nærliggende gården og har overtatt Helgelandsbrygga på Myklebostad med tanke på reparasjon og vedlikeholdt av denne.

13 Sjøhus/naust i Engasjyen, Båsmo (132/1, 18, 19) 3 bygninger: en arbeiderbolig (den såkalte Sorsellstua), et naust og et fløtarnaust.

Det største nauset er også bygd som arbeiderbolig i 2 etg. for ansatte ved DIOC. Beliggenheten vitner om at arbeiderne ikke bare levde av den lønn de fikk ved verket, men også måtte livnære seg på annet vis.

a Fløtarnauset

Andre navn er brukt på bygningen gjennom tidene, bl.a. Engeshåгнаuset. Bygningen ble satt opp i 1910 av Nils og Anton Simonsen. Byggherre var Adolf Antonsen. Historien forteller at «Engeshaugkaran» leide ut loftet og ¼ av første etasje. Fløterne kom bl.a. fra Hemnes og leide hus der, derav navnet fløtarnauset. De øvrige ¾ av første etasje ble brukt av «Engeshaugkaran» i forbindelse med Lofotfisket. Huset har en uvanlig byggemåte, der røtterne på tømmeret er brukt i bygningens bærende konstruksjon.

b Sorsell-stua

Satt opp før århundreskiftet. Kjernen i huset er tømret. Det ble opprinnelig bygd som bur i dalen, tatt ned, flyttet og satt opp igjen på Ytteren. Dette var en vanlig måte blant arbeidere til å skaffe seg et bosted. Sorsell kom fra Lycksele i Sverige og tok seg arbeid først i gruva på Båsmo og deretter hos DIOC. Eier er Astrid Andal. Hennes datter, Marit Andal, er interessert i reparasjon av stua på antikvarisk grunnlag. Museet v/ Stein Hauahei og Bjørne Endresen skal sammen med Marit Andal befare stua og legge frem en plan for ivaretagelse av den.

c Lillenauset

Ligger mellom de to sistnevnte byggene. Eier er Astrid Andal. Nauset er knyttet til gården Enge på Ytteren. Marit Andal har utført noe vedlikehold på det. Ved befaring med håndverker fra museet og eier vil vedlikehold på antikvarisk grunnlag bli tatt opp.

Tømmerfløtinga er en viktig del av Ranas historie. Fløtarnauset er såvidt vi kjenner til det eneste gjenværende i distriktet som står på opprinnelig plass (Rana museums fløtarnaust i Båsmofjæra er flyttet dit fra Ytteren). De tre bygningene utgjør en fin helhet, og fasadene bør fremstå mest mulig i sin opprinnelige form.

14 Umbukta fjellstue (147/2-143)

Regulert til bevaring i plan 352 (2000). Viktig vitnesbyrd om tidligere ferdsel og handel mellom Norge og Sverige. Den opprinnelige fjellstua (pakkhuset), reist i 1873, er nå borte, men vurderes gjenoppbygd. Nåværende hovedbygning er fra 1886, påbygd i 1894, og restaurert i 1993-94. Her var fjellstue og skysstasjon, fra 1918 også tollstasjon, og anlegget ble senteret i den store grensetrafikken.

Nordvestre del av hovedbygningen var bevertningssted for gjester, sørøstre del var privat. Annen etasje hadde en soveromsavdeling for «finere gjester» med betydelig bedre standard enn nordvestre del, som fikk benevnelsen «svenskloftet». Fjøs/låve ble bygd i 1927, og modernisert på 1950-tallet. Stabburet er fra 1920-tallet, likeså naustet. Fisket i innsjøen var både en viktig inntektskilde og del av kostholdet. Gården var i sin tid Ranas største kjøttprodusent. Her lå også tidligere kai for båtruta mellom norsk og svensk side (Umbukta – Umfors).

Umbukta fjellstue

15 Kvernhus i Åenget (98/3)

Dette er ei gårdskvern som er over 200 år gammel. Kverna er nevnt i en oppteignelse fra 1774, i følge Robert Monsen. Det skal visstnok bare finnes to eksemplarer av denne typen i Rana. Den andre står ved Reingardsliåga i Røvassdalen. Eier er Per Edvard Magnussen. Kvernhuset er meget godt eksponert mot E6. Det ble restaurert av Rana Museum for noen år siden, og museet har vedlikeholdsansvaret.

16 Sigurd-brygga på Ytteren (131/2)

(Sigurdnaustet) Tidligere omtalt som Hansen-brygga, deretter Sjønes-brygga og Sigurd-brygga etter siste eier. Sjønes ble gift med Anders Hansens datter. Anders Hansen (Bakken, Sjøbakken) drev handel fra midt i 1870-årene. Fra først på 1890-tallet var Andes Hansen den største handelsmann på Ytteren. Bryggas alder er usikker, men historien forteller at på den tiden det ble drevet

jernmalmgruver nord for Langvatnet, ble stykkjarn skipet ut fra denne brygga. Selv om det er foretatt en rekke endringer med bygningen i løpet av årene, bølgeblikktak (1921–26), nye grunnpilarer i 1952 og utbygg, samt innredet bolig i 2. etasje, er hovedkonstruksjonen og hovedformen den samme. Fra Ytteren-stranda ble det tidlig drevet handel, og folk fra bl.a. Rauvassdalen og Langvatnet hadde naust og kirkebuer der. Hele dette bygningskomplekset er revet, igjen står bare denne brygga.

I 1983 fortalte Sigurd Mikalsen at han begynte å arbeide på brygga som ung gutt. På den tiden kom alt i hundre kilos sekker; mel, salt og sukker. Sirupstønnene var på tre hundre kilo, og det var en kunst å få tønnene til butikken. Etter at sirupen var solgt og tønnene tomme, ble de gitt til folk i bygda. De sagde tønnene over på midten, til bruk som vaskestamper og for å sette sats i.

Verneverdien for bygningen ligger i dens alder, historie, bruksområde og sosiale tilknytning.

Sigurd-brygga er et minnesmerke over den livlige handelstrafikken som foregikk på Ytteren fra slutten av 1700-tallet. Bygningen representerer samtidig handelsfolks oppfatning av måten å bygge slike brygger på. Brygga eies i dag av Rana Zoologiske Forening, Norsk Ornitologisk Forening, avd. Rana, og Rana Kystlag.

17 **Årestue, Brennbergli (165/1)**

Gården er kjent fra 1615 med ødegårdsmann Jon Brendberg som bruker. Nedre Brennberg er brukt som samlenavn for alle Brennberggårdene. Sagnet antyder at det har vært bosetting her lenge før ødegårdsmannen Jon Brendberg kom.

Årestua (laftet eldhus og "masstu") på gården ble i 1923 registrert/oppmålt av Foreningen til Norske Fortidsminnemerkers Bevaring, og i 1945 foretok konservator Per Gjæder og Hilmar Stigum fra Norsk Folkemuseum oppmåling av bygningene. Da SEFRAK (Sekretariatet for registrering og bevaring av faste kulturminner i Norge) gjorde registrering/oppmåling av eiendommen i 1982, var badstua som ble oppmålt og fotografert i 1945 allerede ramlet sammen (ruin). Av de gamle bygningene på gården står fire bygninger igjen; årestua, våningshus (yngste del mot vest), kjeller av gråstein med laft over (utvendig kledning av tømmermannspanel) og do (sist flyttet nærmere fjøset).

Årstallet 1746 er skåret inn i sørveggen og 1782 i nordveggen på årestua.

Eventuelle ytterligere aldersvurderinger av bygningen gjort i 1923 eller 1945 er ikke kjent, da rapportmateriale ikke foreligger. Hvis dette skal avklares nærmere, er en gjennomgang av arkivene til Fortidsminneforeningen og Norsk folkemuseum nødvendig.

Årestua er kjent som Ranas eldste bygning.

Ny driftsbygning ble satt opp på gården i 1947. Eiendommen er nå overtatt av Trond Fredrik Hofstad. Han ønsker å sikre/vedlikeholde bygningene.

Overdragelsen fra de siste eiere, Torleif og Per Brendbergli, er godkjent av MPR-styret mot at T. F. Hofstad driver brukets 1245 dekar skog på en forsvarlig måte. Gården ble fraflyttet i 1985, og fraflytningsbidrag ble gitt. Gården er strømløs.

18 **Gammelbutikken på Storforshei (87/230)**

Den eldste del av bygningen ble flyttet fra Nerheia. På Nerheia sto brukene Innigarden og Utigarden. Bygningene på disse to brukene ble revet da DIOC i 1902 startet med å føre opp store betongbygg (prosessbygninger) på Storforshei.

Her åpnet firma L. A. Meyer en filial i 1901. L. A. Meyer hadde også et bakeri på stedet. Meyer hadde sikret seg en omfattende samarbeidsavtale med DIOC-ledelsen om leveranser til arbeiderne. Vareprisen var godkjent av DIOC, som garanterte full dekning på all kreditthandel – med unntak for vingjeld.

William Jacobsen fra Steigen ble betjent på Storforshei-filialen. Kona var fra gården Rødfjell i Dunderlandsdalen. Gjennom filialen gikk ikke bare handelen med arbeiderne, men også den gamle byttehandelen med bøndene.

Huset ble utvidet mot øst i 1918. Her ble det lager i første etasje og husvære for William Jacobsens familie i andre. I 1938-39 ble butikkdelen noe ombygd. Taket ble løftet, slik at det ble plass til leiligheter ovenpå. Fra 1932 drev William Jacobsen butikken i egen regi. Fram til 1965 tjente bygget som butikk, posthus og en tid også som telegraf.

Håkon Jacobsen, sønnen til William, fortsatte butikkdrifta etter faren. I Jacobsen-butikken samla folk seg fra hele dalen. Også utenom åpningstida kunne folk komme, gjerne langveis fra, og handle inn mat og utstyr og andre nødvendige varer.

Bygget består av tømring og røysplank (vertikalt stående plank).

Bygningene med tilstøtende hage utgjør et lite kulturareal på Storforshei omgitt av moderne arkitektur, og er et viktig spor etter det aktive gruvesamfunnet på Storforshei. Vernet omfatter butikk, uthus og hage.

Butikken på Storforshei

19 Båtskott på Sør-Dunderland (68/1)

På sørsiden av elva har det fra 1760-årene vært tre gårder; Innigården, Midtigården og Lian. I dette båtskottet på Midtigården har den kjente Per Olaus Pedersen bygd

prammer og spissbåter, og det er trolig satt opp av ham. Byggemåten defineres som sperreverk, grana og dens røtter utgjør konstruksjonen. Dette er ikke noe stort båtskott (ca. 6-7 meter x 4-5 meter), satt opp angivelig for bygging av mindre båter.

P. O. Pedersen hadde trefot som han selv hadde laget. Han var en stor, kraftig mann, kjent for sin styrke og energi. Han har mange etterkommere i Rana. I gamle dager var det betydelig behov for prammer og spissbåter på Ranelva., og båter ble også fraktet helt til Ranfjorden. Det var også andre avsetningsmuligheter for slike båter. Det kan tyde på at Per Olaus Pedersen har spesialisert seg på dette. En slik pram står inne i båtskottet. Her får vi et glimt av en næring vi ellers har få minner fra i Rana.

Hallgeir (Pedersen) Søndre er eier av båtskottet.

20 **Sluskstua på Aure (93/3)**

Satt opp av svensken Lars Arvidson i 1890-årene, og brukt av «slusken» under bygging av DIOCs jernbane i tiden 1902 –1904, i følge informanten Ole Sandhei. Det var to forutgående eiere før Lars Kristian Larsen kjøpte stua i 1904. (Stua skal være tømret på Kjelen, selv om første eier ikke hadde noen tilknytning til denne gården.)

Lars Kristian Larsen var fra Kjelen og bodde i Ørtfjellet da han kjøpte dette huset. På Aure vokste det opp to gutter, Hans og Nils. De tok etternavnet Aure og utmerket seg som gode skiløpere. De ble kjent som Aure-guttene. (De hadde ei søster, som tok seg huspost i Trondheim i ung alder. Hun falt ut av vinduet i gården og slo seg i hjel.)

Gunnar Sandhei er sønn til Nils Aure, og har vedlikeholdt sluskstua over lang tid. De har valgt å beholde huset umalt, slik skikken var på den tiden det ble satt opp. Sluskstua på Aure er beholdt som opprinnelig, og utgjør en verdifull dokumentasjon av husvære for slusken som bygde jernbanen fra Gullsmedvik til Storforshei. Jernbaneslusken var godt synlig i flere perioder i Ranas historie, men det er tatt vare på lite minner etter dem.

22 **Bolna stasjon med vokterboliger (147/8)**

Bolna stasjon ble åpnet 10.12.1947 og er fortsatt betjent, med stopp for alle persontog. Ekspedisjonsbygningen er av samme type som bl.a. Grønnfjelldal og Krokstrand. En vannfyllingsstender fra dampperioden står ennå, mens en linjebru nylig er revet (-98). Like nord for stasjonen ligger tre vokterboliger på rad og rekke, som med sine uthus har beholdt tilnærmet opprinnelig utseende utvendig. To av boligene er i bruk som foreningshytter, den tredje er fremdeles i NSBs eie. Husene er av en standardtype utviklet av a/s Norsk Trekonstruksjon for denne banestrekningen. Typen finnes bl.a. også ved Dunderland og Stødi. Sammen med stasjonens bygninger og anlegg ellers utgjør de et interessant jernbanemiljø ved det som i dag er Nordlandsbanens høyestliggende stasjon, 549,6 meter over havet. Bolna lå på tregrensen under anleggstiden, men stasjonsområdet er nå grodd til med lauvskog. Stasjonen med vokterboligene er et minne fra jernbanedriftens tidligste år over Saltfjellet, og er tatt med i forslag til "Nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen".

BYNÆRE BOLIGHUS

Prestegården

23 **Prestegården, Mo. (20/360) (*)**

Byggeår 1867, med visse senere mindre endringer. Dette gjelder spesielt den påbygde verandaen.

Prestegården må ses i sammenheng med byggingen av Mo kirke i 1724, og Stenneset som prestebolig fra 1780 til det endelig ble besluttet å bygge en sentralt, ved kirken. Stenneset ble etterhvert uegnet som prestebolig pga. kommunikasjonsforholdene i det gamle Rana, med bruk av båt over Ranfjorden til og fra kirken i all slags vær, noe prestene utover 1800-tallet ikke lenger fant særlig praktisk.

Sognepresten inntok tidligere en meget sentral plass i lokalsamfunnet. Mange av de ideer og impulser de brakte med seg, ble fanget opp av lokalbefolkningen, som regel i noe tilpasset form.

Den gamle prestegårdsbygningen, en senempirebygning, var ganske sikkert inspirator både for det våningshuset skipper Nilsen på Selfors satte opp, og for bolighuset/handelshuset på Sjøbakken, Ytteren. Bygningen er en tidstypisk representant for embetsfamiliens byggeskikk i 1860-årene, og på midten av 1980-årene var det fortsatt bevart en rekke detaljer som listverk, vindustyper m.v. fra byggeperioden. Ved siste restaurering/vedlikehold i 1988 ble bl.a. bygging av en handicaprampe vurdert av både fylkeskonservator og riksantikvaren.

Det har vært på tale igjen å ta bygningen i bruk som prestebolig (nå kontorer/ barnehage/div). Hvis dette blir fulgt opp, anbefales at fylkeskonservator får snarlig tilgang til eldre fasadefotografier av presteboligen (bl.a. fra 1870 tatt av Ole Tobias Olsen), bygningens historie og kopier av saksmateriale som befinner seg i mapper i Rana Museum.

27 Klokkergården, Mo (20/18-191)

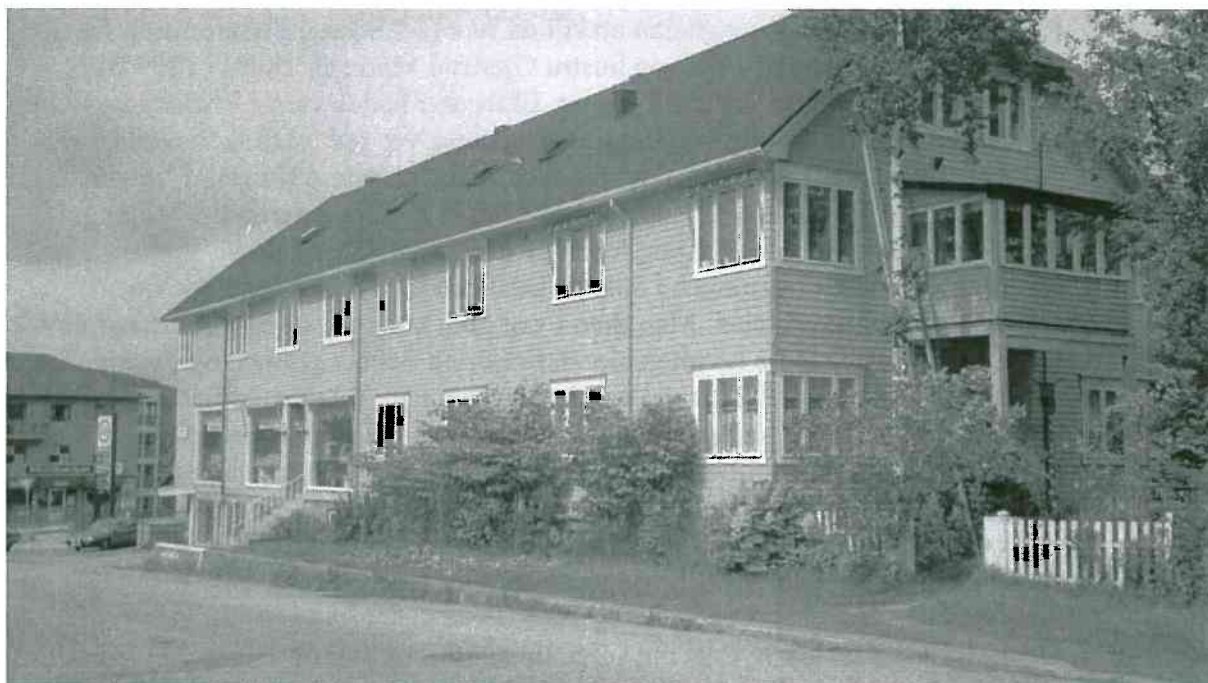
Utskilt fra Mo i 1870 til Jacob Coldevin, som tillegg til Revelen. J. Coldevin solgte videre til Staten i 1899. Ved århundreskiftet bygde Theodor Julius Anderssen Scheflo fra Stod i Trøndelag (f. 1863) og hustru Anna Bjørnsen fra Strinda (f. 1869) huset, som gikk under navnet Revelen Planteskole. Scheflo drev planteskole, var formann i Mo venstreforening, ei kort tid 1903 redaktør i bl.a. «Ranværingen», og dessuten formann i Mo mållag, som ble dannet i 1908. Fogd Ulshagen, som markerte seg under streiken i Vikaskjæringa, hadde kontor og bodde trolig i huset. Klokkergården var lasarett (under krigen) i 1940.

Klokker Jacobsen kjøpte huset etter Scheflo. Lærer Einar Jacobsen, sønn av klokkeren, bodde i huset til i 1960-årene.

Lillian og Erland Erlandsen eier nå bygningen. De har tilbakeført huset etter antikvariske prinsipper.

Det antydes at huset er levert av Spillum Dampsag og Høvleri, Namsos. Dette kan ikke bekreftes med hundre prosent sikkerhet på nåværende tidspunkt. Manuelle arkiv må gås gjennom i Namsos. Fra Spillum Dampsag og Høvleri bekreftes det at en Scheflo var kontorist der i 1884, og at huset på Sagbakken ligner mye på hus som bedriftens tegner, hr. Skaugseth, tegnet på denne tiden.

Huset er i sveitserstil.

Valla-bygget

28 Vallagården, Petter Dass' gt. 1, Mo (20/19-411)

Tønder Valla, Valla i Hemnes, fikk idéen om å bygge en leiegård på Mo, også med tanke på bolig for barna. Han fikk festekontrakt på Mo prestegårds grunn (Staten). Kornelius Karlsen, som drev trevarefabrikken Heim på Moheia, tegnet huset gratis mot å få levere vinduene og dørene. Trolig kan det nyoppsatte Samvirkelaget (1934) med valmet tak, ha påvirket valget av takkonstruksjon på Vallagården. Byggmester Trygve Jacobsen, Nesna, fikk kontrakten med oppføring av huset. Underveis hadde Odin og Oskar Andersen gjort alt murarbeidet.

Huset sto ferdig den 1.12. 1940. Tyskerne hadde da allerede okkupert huset den 10. Oktober 1940. De endret en del innvendig det ble brukt til forskjellige slags kontorer, bl.a. tegnekontor og «Frontbokhandel», og lager i kjelleren. (I de siste krigsårene bodde det 23 telefondamer i huset. De var kodespesialister og hadde sitt arbeid i to bunkere oppe på Langmoheia. De hadde det svært strengt og måtte lystre nøye, fikk f. eks. ikke bruke så mye koks som de ville. Det ble strødd et hvitt pulver på koksdungene i kjelleren, slik at det syntes hvis noe ble tatt. Dette var for å spare på koksen.)

Etter krigen startet Jensine og Arne Valla (Valla & Co) med bygningsartikler og kjøkkenutstyr i første etasje og frukt og blomster i kjelleren. Men fra 1947 drev de A/S Mo Elektriske Byrå, sammen med Terje Jacobsen. Da var 4 familier leietakere i den øvre del av huset; fam. Henry Hillestad, fam. Bjarne Bjerkmo, fam. Otto Aasgård og fam. Janby. Eiendommen ble delt i 1949. Uthuset ble endret i 1950, loftet innredet i 1953, balkong bygd i 1961. I 1991 ble det satt inn termopanvinduer i huset.

Historien om Vallagården, om leietakere og forretningsdrivere er detaljert beskrevet av Karen Valla Hermansen i et eget hefte om gården.

29 **Wilhelmshøy, Fangelveien 13, Åga (18/4)**

Flerbolighus i 3 etasjer. Denne bygningen har en lang og betydelig historie. På Skonseng ble «Skonsengheia» utskilt da Iver (Johansen) Thommassen fra Foldereid, Namdalen (f. 1852) og hustru Gjertrud Marie (f. 1839) i 1899 fikk skjøte på dette området for 2500 kroner. Ekteparet hadde vært i Minnesota, USA, og kalte seg delvis Thompson. Begge barna deres var født i USA, henholdsvis i 1888 og 1891. Iver bygde et bakeri og ei stor stue nærmere skogen. Han var naturlege og solgte medisin. Huset han bygde, er tydelig amerikansk stilpreget. Skredderen Sten Berg fikk skjøte for 6000 kroner i 1902, og drev manufakturhandel i bygningen i anleggsperioden for DIOCs jernbane fra Gullsmedvik til Storforshei. Men Sten Berg gikk konkurs, og i 1904-05 kjøpte (barna til) den tyskfødte bergingeniøren Friedrich Schütz plassen og bygningene for 10 500 kroner. Fr. Schütz var en kjent person i sin tid. Han arbeidet for den svenske gründeren og industrimannen, konsul Nils Persson, Helsingborg. Da konsul Person kjøpte kobberverket i Kåfjord, Alta i 1896 med anlegg og bergrettigheter, ble Fr. Schütz ansatt som plassjef/direktør. (Da riving av verket i Kåfjord kom i gang, ble det funnet så mye kobber under gulvet i smeltehytten at salget av dette kobberet dekket kjøpesummen av hele verket.)

Det er litt usikkert når bygget ble solgt, demontert og satt opp igjen på Wilhelmshøy i Åga, men det var i sammenheng med gruvedrift i Mofjellet. Det er mulig dette skjedde engang i tidsrommet 1909-13 i Egeberg-Krefting perioden, og at bergingeniør Fr. Schütz da solgte bygget til bergverksgründere i Mofjellet. I 1906 ble alle Ranens Bly- og Sølvverks gruver, bergrettigheter og eiendommer overtatt av grosserer Einar W. Egeberg og ingeniørmajor Peder Krefting. Det ble ført opp et oppredningsverk i Åga og to kraftstasjoner i Andfiskå. Kraftverket i Holmfossen ble bygd for elektrisk smelting av sinkblende til metallisk sink. Da verdenskrigen brøt ut i 1914, ble alt stanset.

I 1909 ble «Skonsengheia» forpaktet av John Andreas Jenssa (1848 - 1937). Det heter at J. A. Jenssa bygde hus på eiendommen i 1913-14. Dette taler for at bygningen ble flyttet til Åga engang i perioden 1909-13.

Bergingeniør F. Schütz skal ha vært fra Kassel, Hessen. Her ligger slottet Wilhelmshöhe. I Åga er navnet så blitt fornorsket til Wilhelmshøy. Dette indikerer at Fr. Schütz kan ha bidratt til navnet da bygningen ble flyttet til Åga i ovennevnte periode. I 1916-17 var Ludvig Stokland betjent hos L. A. Meyer. Han tok et fotografi av huset og betegner det som "Direktørgaarden, Andfiskaa". På dette tidspunktet er taktekket skifer.

Bergverkselskapet Nord-Norge A/S startet opp med ny gruvedrift i Mofjellet i 1928. Bygningen ble i denne perioden avdelt som leiligheter for selskapets funksjonærer med familier.

Wilhelmshøy

- 30 Skaarheia, Ytteren, Skårveien 18 (131/904) (tidligere Solhei)**
Lærer, ordfører og stortingsmann Johannes Johannesen Skaar fra Eidfjord, Hardanger, bygde våningshuset i 1901, og de andre husene kom like etter; d.v.s. et lite fjøs, et uthus og et «kokkhus»/bitte lite bryggerhus. I det ytre er tunet et småbrukertun, bortsett fra at våningshuset er et større og finere bygg. Johannes Skaars datter, Alfid Skaar Gundersen, som var siste eier, var lærer og kommunalpolitiker, og første kvinnelige kommunestyrerepresentant i Nord-Rana. Hele eiendommen utgjør 5 mål. Den er et eksempel på - med utgangspunkt i våningshuset - boliger for forholdsvis velstående og fremstående innbyggere i Rana, men med litt bonedrift i mindre skala som binæring. Eiendommen ble gitt kommunen som gave fra Alfild Skaar Gundersen. Senere ble den tilbakeført til arvingene, og er nå solgt.

Anlegget viser et tidstypisk trekk ved datidens liv; nemlig at det var vanlig (og ofte

nødvendig) også for folk i nokså fremstående posisjoner og offentlige stillinger å drive litt "bondedrift" som matauk og tilleggsnæring. Det skiller seg hovedsakelig fra vanlige småbruk fra samme tid, bare ved at hovedhuset er større og mer fremtredende og påkostet.

31 **Lars Meyers gt. 33, Mo (20/558)**

Enestående anlegg som er intakt med bolig, skott og fjøs. Eier opplyser at dette var det første huset som ble satt opp på Moheia, i 1902. Det startet med at en bygning (tømring) ble demontert på Sagbakken og satt opp på Moheia. Engang i perioden 1905-1910 ble huset utvidet med bindingsverk mot vest. Våningshuset er siden den gang uforandret. Det har vært to leiligheter i huset. Det var Nikoline Tanke Hansen (lærerinne) og Aksel Hansen (skipper på isbryter på Ranfjorden) som sto bak byggingen. Dette var kjente personer i datidens Mo. Nikoline stammet fra en av tre danske brødre som kom til Norge på 1600-tallet. Aksel var sønnen til den kjente jordmor Hansen i Toraneset. Nåværende eier, Per Tanke Hansen, er sønn til Nikoline og Aksel. Kona til Per, Anne Tanke Hansen, er født Røssvoll. Deres sønn, Terje Hansen, er arving til eiendommen.

Det er en ca. 1 meter bred gråsteinsmur under bygningen og en ca. 1,80 meter dyp matkjeller under kjøkkenet (luke). På taket er det stein som er støpt i Mobekken av mureren Ansus som bodde i Toraneset (Ansus-stein). Eier opplyser at det er 22 vinduer i våningshuset som bør skiftes. Syllstokkene er råtne p.g.a. vannproblemer på tomta.

Skottet er satt opp i 1902-1903. Denne tidfesting er gjort ut fra at det er funnet samme type materiale i skottet som i våningshuset. Skottet er originalt, ingen endring har funnet sted. Den tredje bygningen, fjøset, er innredet med utedo mot nord satt opp like etterpå. Fjøset er neppe oppsatt senere enn 1910. Syllstokkene under begge disse bygningene er ødelagt p.g.a. overflatevann som renner inn på tomta.

Det har i perioder bodd kjente personer i dette huset (leilighet nr. 2), bl.a. dr.Lind, Sverre Meyer, Marie på Telegrafan og pastor Bråten. Inngangen til andre etasje er på hjørnet.

Disse tre bygningene er særdeles verneverdige, og må tas vare på etter antikvarisk prinsipp. Bygningene er originale, ligger i byen og er sterkt eksponert. Det bør snarest utarbeides en reparasjons- og vedlikeholdsplan for bygningene. Vurdering av vannproblemene (overflatevann) på tomta anbefales for ev. utbedring.

BYGG SOM HAR HATT VIKTIGE SAMFUNNSFUNKSJONER ELLER SPESIELL HISTORISK BETYDNING ELLER PERSONHISTORIE

33 **Meyergården, Mo. (20/32)**

Gammel del bygd i 1888, innflyttet i 1891, tegnet av arkitekt Ebbel i Trondheim. Tilbygg/påbygging fra 1948.

Bygningen er en tidlig representant for jugendstilen, men har også flere sveitserstiltrekk. Den ble en inspirator for mange senere hus i Mo, både større og mindre. Bårstua (borgstua) ble revet på grunn av brannfare, utedo (herskapsprivet) og stabbur er bevart (men flyttet fra opprinnelig plassering).

Meyergården er en viktig del av byhistorien og viser firmaet Meyers betydning for Ranasamfunnet. Den er også det eldste gjenværende hotellet i Mo.

Meyerfamilien – og dermed Meyergården – har hatt en svært sentral funksjon og betydning for utviklingen av Mo og Ranasamfunnet. Gammelbygget inngår i dagens hotellanlegg og er et viktig element i dets profilering utad.

Mo kirke ca. 1870

35 Mo kirke (20/19-157)

Høsten 1723 var kirka opptømret og hadde fått bordtak. Den første gudstjenesten ble holdt allerede 6. januar (helligtrekongersdag) 1724. Sommeren 1726 var den imidlertid helt ferdig, med rødt pannesteinstak og tjærebredd bordkledning. Historien om Mo kirke omfatter ikke minst de forutgående bestrebelsene og utspill fra nord-ranværingene om å få bygd kirke på Mo. Sognepresten i Alstahaug prestegjeld, som Mo den gang tilhørte, dikterpresten Petter Dass (1647-1707), var sterkt imot, og kalte ideen "vindmageri". Men etter hans død ble kirka reist, med allmuens arbeidsinnsats og en del penger fra Misjonsfondet (Thomas von Westen). Fondet, som var opprettet i 1715, fikk eiendomsretten til en rekke kirker i Finnmark, Troms og Nordland, med plikt til å holde dem i stand. Det fikk sine inntekter fra kirketjenden og kirkegods.

Men Misjonsfondet vedlikeholdt ikke Mo kirke, og den forfalt. I 1727 ble det foretatt inspeksjon og oppmåling av bl.a. Mo kirke av Anders Dass. En lignende inspeksjon ble gjort i 1770-årene. Kirka ble revet ned etter 1800 og bygd opp igjen etter samme mål som tidligere. En lokalhistoriker har gjort egne oppmålinger av Mo kirke, jevnført disse med dem fra 1727, og finner samsvar mellom de to. Da Iver Ancher Heltzen kom som kapellan til Mo i 1811, var kirka i dårlig forfatning. Han så klart urettferdigheten med at Misjonsfondet nøynt inntekten (tiende), og vanskjøttet vedlikeholdet. Heltzens argumentasjoner overfor den norske statsministeren i Stockholm utløste nok stortingsvedtaket om lov av 1821

om salg av kirkene. Mo menighet kjøpte da kirka i 1824 og fikk skjøte i 1827. Kirka ble reparert og påbygd til 660 sitteplasser. Den fikk høyere og brattere tak og tårn som i dag. Ombyggingen ble utført av Ole Larsen fra Brennåsen. I 1860 måtte Mo kirke igjen utvides. Den var rødmalt til utpå 1900-årene. Bl. a. malte Ole Fagerdal Mo kirke.

Interiør fra Mo kirke

36 Jernverksmessa, Mo (20/65-682)

Bygd av tyskerne ca. 1942 som tilholdssted for høyere tyske offiserer i Rana. Bygningen var den gang kjent og omtalt som **kasino** (på tysk brukes dette ordet som betegnelse for spisested/kantine for offiserer). Det finnes ingen sikre beretninger om bygningen og de som brukte stedet under krigen.

Bygget har et Sydtysk-Østerriksk stilpreg. Tømmeret til bygget ble først bearbeidet og tilskåret nede på Gjedres jorde i Toraneset og deretter montert oppe på byggeplassen.

Bygningen må ses i sammenheng med den betydelige tyske tilstedeværelse i Rana i tiden 1940 -45. Rana var et viktig sted med innretninger og bygninger ført opp av okkupantene. Opptil 7000 tyskere holdt til her under krigen.

Etter krigen kjøpte A/S Norsk Jernverk bygget, som deretter ble kjent som Jernverksmessa. Her ble anleggsledere og ingeniører bospist. De bodde i bygget den første tiden. Snart ble bygningen nyttet som messe og representasjonssted for A/S Norsk Jernverk. Kongelige og andre prominente personer på Mo-besøk bodde

og overnattet på Jernverksmessa.

I dag drives den i privat regi, med overnatting og utleie i ulike sammenheng.

Bygningen står som den opprinnelig ble oppført.

37 Nordmohøgda 5, Mo (20/18-278)

Tidligere NSBs distriktskontor, nå heimevernshus. Bygningen ble i sin opprinnelige form opptømret i Nergården i Fagerlia i 1922 av tømremester Elling Ellingsen fra Steinbekkhaugen, som våningshus og uthus for en jordskiftedommer. Fra 1942 ble huset brukt som anleggskontor for Nordlandsbanen, og skal ha vært det første regionkontoret for denne banestrekningen. I denne perioden ble det forlenget ca. 8 meter (sperreverk og "svensk-lemmer"), samtidig som takflaten på den ene langsiden fikk en bred pultark. Det ble overtatt av forsvaret i 1972, og har siden vært brukt som HV-hus. I løpet av denne tiden er vinduene blitt skiftet ut, til rammer med termopanglass med samme inndeling, men noe grovere dimensjon i sprosseverket enn originalene (karmene skal være de originale). Også panelet på sør- og vestveggen er skiftet ut med materialer med tilnærmet samme dimensjon. Taket har eldre (muligens tysk) skifertekking lagt i rutemønster. Bygningen er en spesiell kombinasjon av sen, forenklet sveitserstil, tradisjonell lokal byggeskikk (bl. a. knegolv-vinduer i loftsetasjen) og eksil-tysk tilpasnings-arkitektur. Forsvaret har solgt bygget med en tinglyst, streng bevaringsklausul i 1999.

38 Gammelskolen på Skonseng (50/4)

Skonseng hadde fra 1870-årene hatt stasjonær skole på Leirbekkheia. I 1920 tilbød lærer Jacob Thode Jakobsen kommunen gratis skoletomt og lekeplass av sin eiendom på Lappheia. I 1921 benyttet skolestyret seg av tilbudet, og bygde skole med to klasserom og lærerværelse. I 50 år var den i bruk som skole for Skonseng. En del av materialene til skolen ble levert av statens sagbruk, Revelen Sagbruk og Høvleri. For kr. 54,- fikk skolen materialer i dimensjon $\frac{3}{4}$ x 3 tommer x 3000 fot (En kilometer tilsammen).

Skonseng Ungdomslag kjøpte i 1985 den gamle skolen, som da var kommet i privat eie etter at en ny skole var bygd i 1953. Restaureringen som laget har utført, har hatt som målsetting å gjenskape bygningen slik den opprinnelig var. Huset brukes i dag til foreningshus og utleie.

40 Skistua (23/13)

Den første skistua sto ferdig i 1903, men bare etter et par års bruk ble det klart at den var for liten, og i september 1907 var tilbygget mot øst ferdig. Med mange besøkende ble det snart klart at bygget burde vært større, men enda i 1920 var det for tidlig å tenke på utvidelse. Ny planer ble påbegynt i 1924, men den nye skistua sto ikke ferdig før i 1931. Det forutgående bygget var da demontert i sin helhet. Noe av de gamle materialene ble gjenbrukt sammen med helt nytt tømmer. Mange mennesker i Rana, særlig personer innen «Skistuas Venner», som hadde innflytelse og forbindelser, satte seg i sving for å skaffe penger til nedbetaling av gjeld. I 1933 ble problemet løst, da sorenskriver Anton Getz gav 1000 kroner til Mo Skilag for nedbetaling av lån og fordringer. Summen utgjorde vel halvparten av skistuas kostnad.

Skistua hadde vært samlingssted for flere generasjoner turfolk i Rana. Men i 1960-årene startet bilholdet for fullt, og dette endret folks turvaner. Turene til skistua avtok sterkt, og i 1974 befant skistua seg i svært dårlig forfatning. En liten, men sterk kjerne av skistuas venner har gjort en betydelig innsats for bevaring av den.

De har reparert og vedlikeholdt bygningen – og holdt oppe tradisjonen med fortsatt bruk av skistua.

Bidragstere ved ombygging av Skistua ca. 1930

- 41 Enge bedehus, Båsmo (132/18-22)**
Oppført etter århundreskiftet av Statskirken og Frikirken i fellesskap, altså på dugnad. Bygd av plank/tømring? Det fikk tak over ytterdør og altan i 1992. I 1947 ønsket Frikirken et eget lokale og rettet spørsmål til Enge bedehus om overtakelse. Dette ble avvist; bedehuset skulle fortsette som før. Helgeland Indremisjon har også hatt tilhold her. Bedehuset er nå overtatt av læstadianerne. Det vurderes som en stor fordel for husets historiefortellende egenskaper at det hele tiden har beholdt sin funksjon som bedehus eller tilsvarende.
- 42 Anna Rebekka Hofstads (Svarta Bjørns) barndomshjem, Brattland, Utskarpen (168/2)**
Gården ble ryddet på 1600-tallet, og hadde mange eiere og brukere inntil Morten Hofstad (1847-1929) fra Offersøy i Tjøtta fikk skjøte i 1890. Morten Hofstad flyttet inn i våningshuset som fortsatt står, men som ikke lenger er i bruk. Kona, Maren Kristine Pedersdatter (1851-1916) var fra Offersøya. Ekteparet fikk 7 barn, alle født på Offersøya. Anna Rebekka (1878-1900) var bare tre år da familien flyttet til Brattland. Hun gikk på skole i Utskarpen.
Anna Rebekka ble anleggskokke, og er sannsynligvis identisk med den legendariske rallarkokka på Ofot-banen, Svarta Bjørn. Hun døde ung og er gravlagt på Vassijaure kirkegård ved Torne Träsk. Der fins en grav med et trekors der det står "Anna från Norge", som kan hende er hennes.
Svarta Bjørn er i dag en legende i malmbyen Narvik, der hun blir feiret på Vinterfestuka hvert år. Historien om "Svarta Bjørn" er godt kjent i store deler av Nordland (og Sverige), men det er lite kjent at hun vokste opp i Rana og gikk på skole i Utskarpen. Vi ser det som spennende at også Rana kan gjøre krav på sin

lille flik av legenden Svarta Bjørn. Hun representerer også en viktig del av kvinnehistorien med utearbeidende kvinner i forbindelse med anlegg og gruvedrift.

HELHETLIGE OMRÅDER

43 Arbeiderboliger, Båsmo.

Tre boliger bygget av arbeidere ved Båsmo Gruver 1908-1912 vitner om gruvedriften på stedet og arbeidernes boforhold.

Det er viktig å ta vare på kulturminner fra dem som utførte arbeidet i gruvesamfunnet Rana. Bygningene bør bevares på en slik måte at både materialbruk, detaljer og volum vises. Opprinnelig var 5 arbeiderboliger pluss "Sofie Berg-huset" med i verneplanforslaget (og i verneplanen fra 1985), men to av boligene og Sofie Berg-huset er så endret at de nå er tatt ut.

a Hagabakken 3 (133/87) (tidl. Ånesvn.11)

Et lite hus, kledd med hvit eternitt. Familien Refseth bodde i dette huset. De flyttet til Sauda. En sønn var angivelig stortingsmann på -60-70 tallet. Familien Fagermo overtok huset etter at familien Refseth flyttet.

b Hagabakken 5 (133/419) (tidl. Ånesvn. 5)

Bygd 1901 -02. Marselius Lorntsen, som arbeidet i Båsmogruva, og kona Åsta (f. 1893) bodde i dette huset. Åsta var tante til Rolf Jakobsen (f. 1926 i Hagabakken 5), som nå bor i Ånesveien 27.

c Ånesveien 3 (133/5-4) (tidl. Ånesvn 7)

Bygd 1910 -11. Det røde huset har beholdt sitt opprinnelige preg, med originale vinduer og kledning. Bernt Ottesen, som kom fra vestlandet, bygde huset. Han arbeidet i Båsmogruva. Bernts datter Karen, som ble gift med Per Ånes, bodde senere i dette huset. Mor til Rolf Jakobsen (se ovenfor) var datter av Bernt Ottesen. Faren til Rolv kom fra Lofoten.

44 Strandgataområdet, Mo

Regulert til bevaring (plan 265, vedtatt 1991).

Lars Meyers gt. 1 (20/30) Murbræckhuset

Lars Meyers gt. 3 (20/65 – 123) Trønsdal Fargehandel

Strandgt. 8 (20/554) Kunstnerhuset (har vært folkeskole, kommunehus, museum, og tilhører nå Ranen Husflidslag).

Strandgt. 13 (20/65-219) Mo Krist. Ungdomsforenings hus

Strandgt. 15 (20/687) Brattlandhuset

Strandgt. 17 (20/454) Sjule-huset

I dette området er det fremdeles såpass mye igjen av det opprinnelige, at man får et godt inntrykk av den gamle bybebyggelsen. Bygningene utgjør samlet et miljø hvor vi kan se både datidens forretningsbygg, boliger, verksted/småindustri og hvordan disse ofte var samlokalisert.

46 Moholmen, Mo (20/45 -1601, 1602, 1596, 56, 57, 63, 67, 69, 1599, 1598, 75, 77, 1600, 79, 83, 1597, 74, 89, 1604, 90, 91 + 20/69 - 86, 87 + 20/253)

Tidlige byboliger og kirkebuer med Meyers butikk (Tårnbygget) og Bakeribygget. Området ble regulert til bevaring i plan 260 og 274 fra 1986, -90 og -94. En egen

”verneplan” for Moholmen ble utarbeidet i 1990 i regi av Rana museum. Denne gir en god beskrivelse av Moholmens historie og fremvekst.

En tåkefylt stund i Moholmen

ANDRE KONSTRUKSJONER OG ANLEGG

- 49 Festningsanlegg Stiauren/Koven, Sørsjona (184/3)**
Ett av Ranas få festningsanlegg fra 2. verdenskrig. Området er beskrevet i årbok for Rana 1995 (Sør-Sjona og Utskarpen i krig og fred, Stützpunkt Sjona og kystbatteriet Purkneset). I umiddelbar nærhet ligger et turistanlegg (campinghytter) og Gammelbutikken på Jektstrand som inngår i verneplanen. Slik skulle det ligge godt til rette for å gjøre anlegget kjent for flere.
- 50 Grensemerke på Sagbakken (20/79)**
Gammelt grensemerke mellom tidligere Nord-Rana og Mo kommuner. Grensemerket står slik til at det lett burde kunne innpasses som en del av omgivelsene til Sagbakken idrettsanlegg og være tilgjengelig for mange. Minner om tiden før kommunesammenslåingen i 1964 (informasjonstavle med kort historikk kunne vært ønskelig).
- 52 Steinbru i Utskarpen, Røli (Rødlielv) bru**
Steinhvelvbru med spenn på 17,5 meter, bygd 1911 som ledd i forbindelsen mellom Mo og bygdene på nordsiden av Ranfjorden, og trafikkert til 1950. Brua

ble lettere restaurert på 1970-tallet. Det finnes foto fra bygging av den og veganlegget.

I dag brukes den som raste- og fiskeplass.

Røli bru er med i vegvesenets forslag til nasjonal verneplan for vegrelaterte kulturminner.

Røli bru 2001

- 53 Steinbru Altermarkveien, Grøvabrua (Grøvabekken bru)**
Bygd 1862, 15 meter lang, og 5,5 meter høy på det meste. Den er en av fylkets mest særegne bruer, med murt brukonstruksjon, solid mur med gjennomløp i

underkant, der ei kløft i fjellet er utnyttet for å la elva passere. Jernbeslag er festet i steinene for utvendige stolper til rekkverk. Noen bokstaver og årstallet 1862 er hogd inn i en av de nederste steinene.

Brua var viktig for skog- og gruvedriften, men er i senere år kun brukt av tømmermaskiner. Vekten av disse har medført at den er i ferd med å presses ut på midten.

Grøvabrua er med i vegvesenets forslag til nasjonal verneplan for vegrelaterte kulturminner.

54 Lensmanns-steinen, Røssvoll

Opprinnelig en del av fjellhammeren nær ferjestedet på den gamle bygdevegen gjennom Rana. Den har følgende inskrift: Veingeniør Christie, veioppsynsmann Tiedemann og lensmann Olsen 1864.

Steinen ble nok satt opp som et monument over fullførelsen av veggen gjennom bygda fram til Storvoll. Bru over elva ble bygd i 1917, sprengt i 1940 og gjenoppbygd mellom -42 og -45. På 1990-tallet ble den flyttet bort til rasteområdet ved Røssvoll kapell, i kanten av den gamle bygdevegen.

Lensmanns-steinen er med i vegvesenets forslag til nasjonal verneplan for vegrelaterte kulturminner.

55 Skjerpergravstein og Hasselbomsteinen på Mo kirkegård

Gravsteinen etter skjerper Henrik Jensa på Mo kirkegård er vernet ved et formannskapsvedtak 6. januar 1987. Den skal være den eneste gravstein i Norge der yrkestittelen skjerper inngår. Formannskapsvedtaket er nok relativt lite kjent, men at gravsteinen tas med i verneplanen, vil styrke vernet.

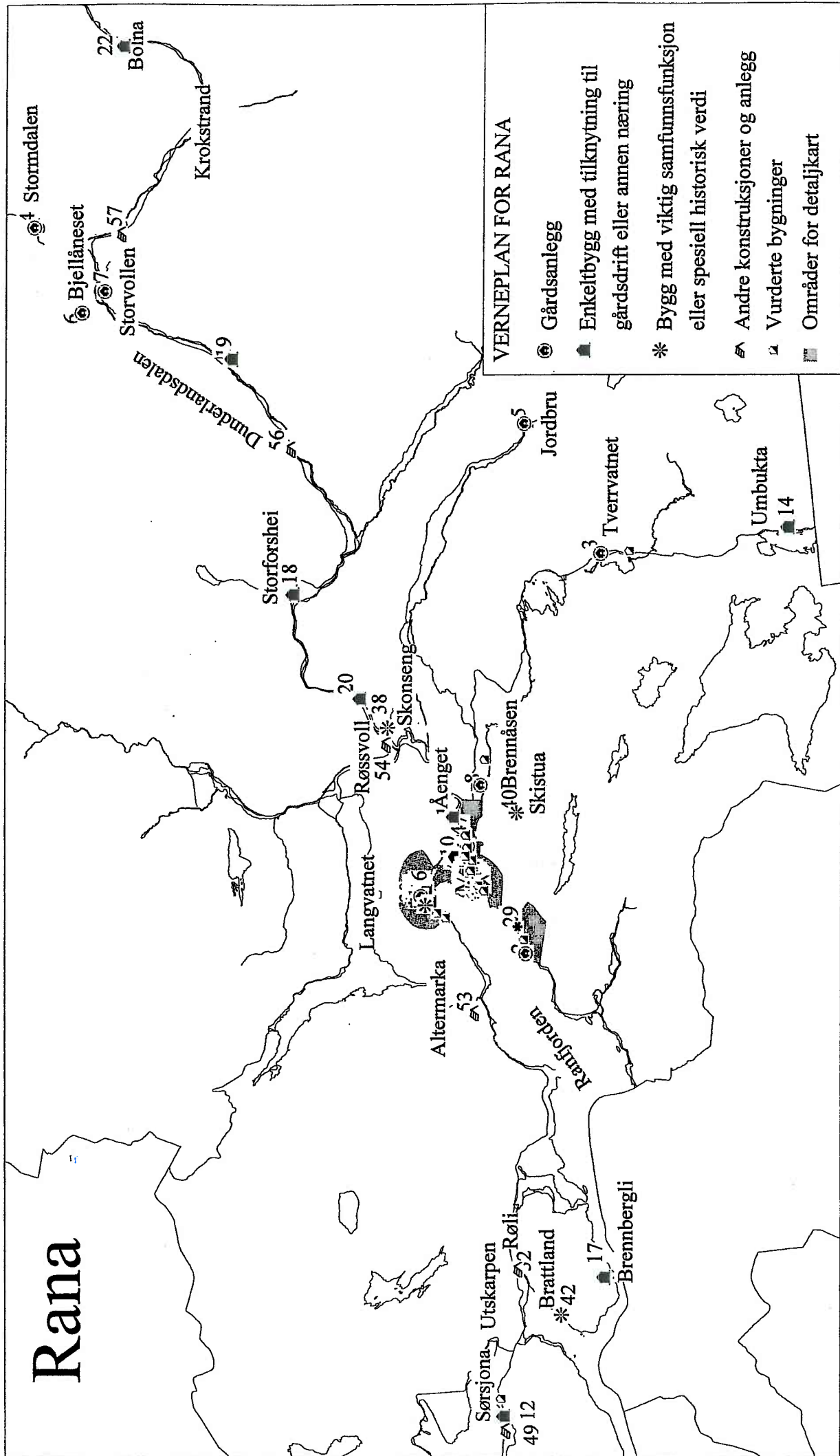
56 Hengebru på Eiterå

Brua ble konstruert av overingeniør Arne Langvik-Hansen, og bygd av russiske krigsfanger som forbindelse mellom fangeleiren på nordsiden av elva, og jernbanebygginga på sørsiden. Det er ikke klart hvem som har ansvaret for brua i dag. Den ble brukt også av biler inntil for noen få år siden.

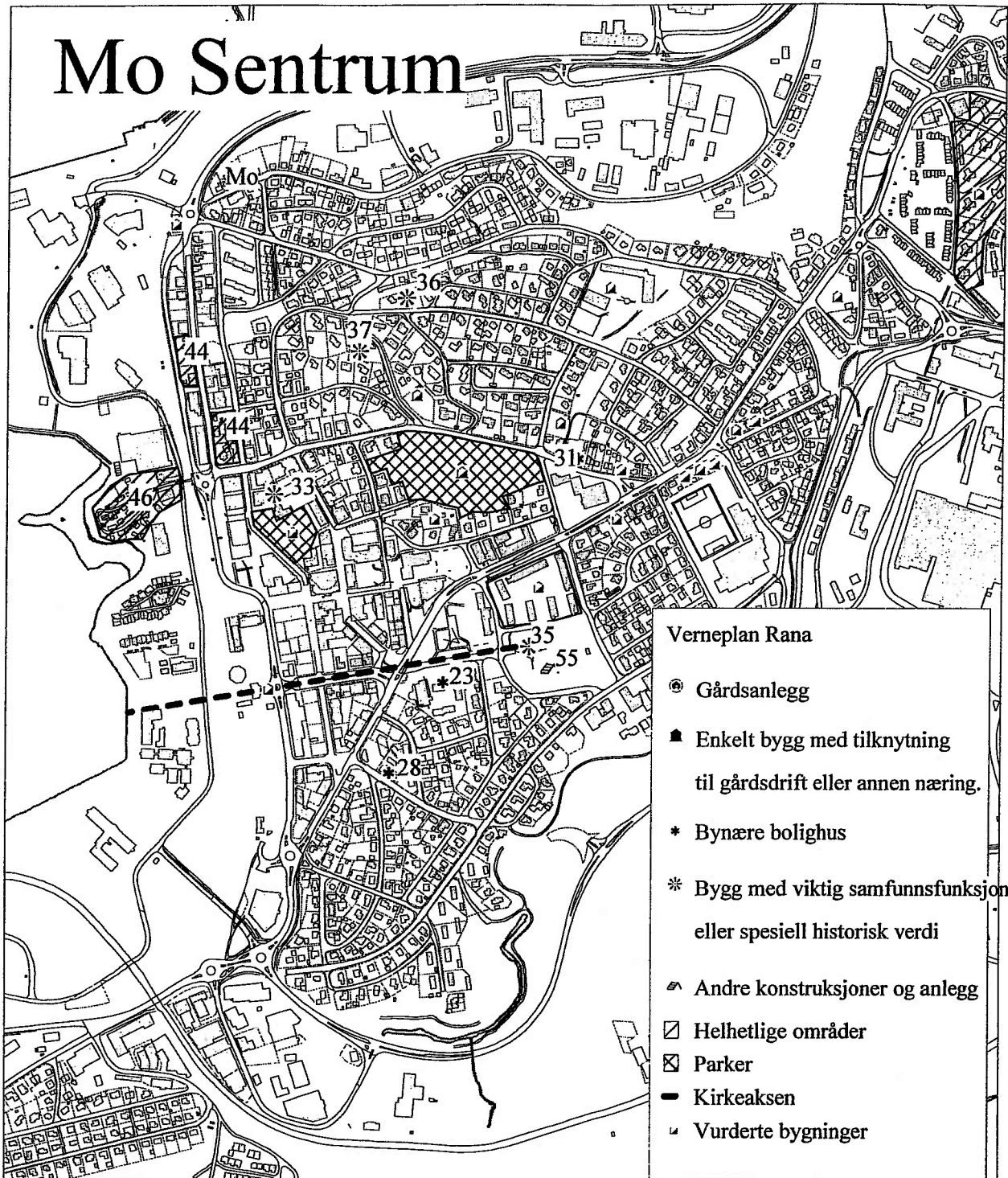
57 Jernbanebrua over Raufjellfossen

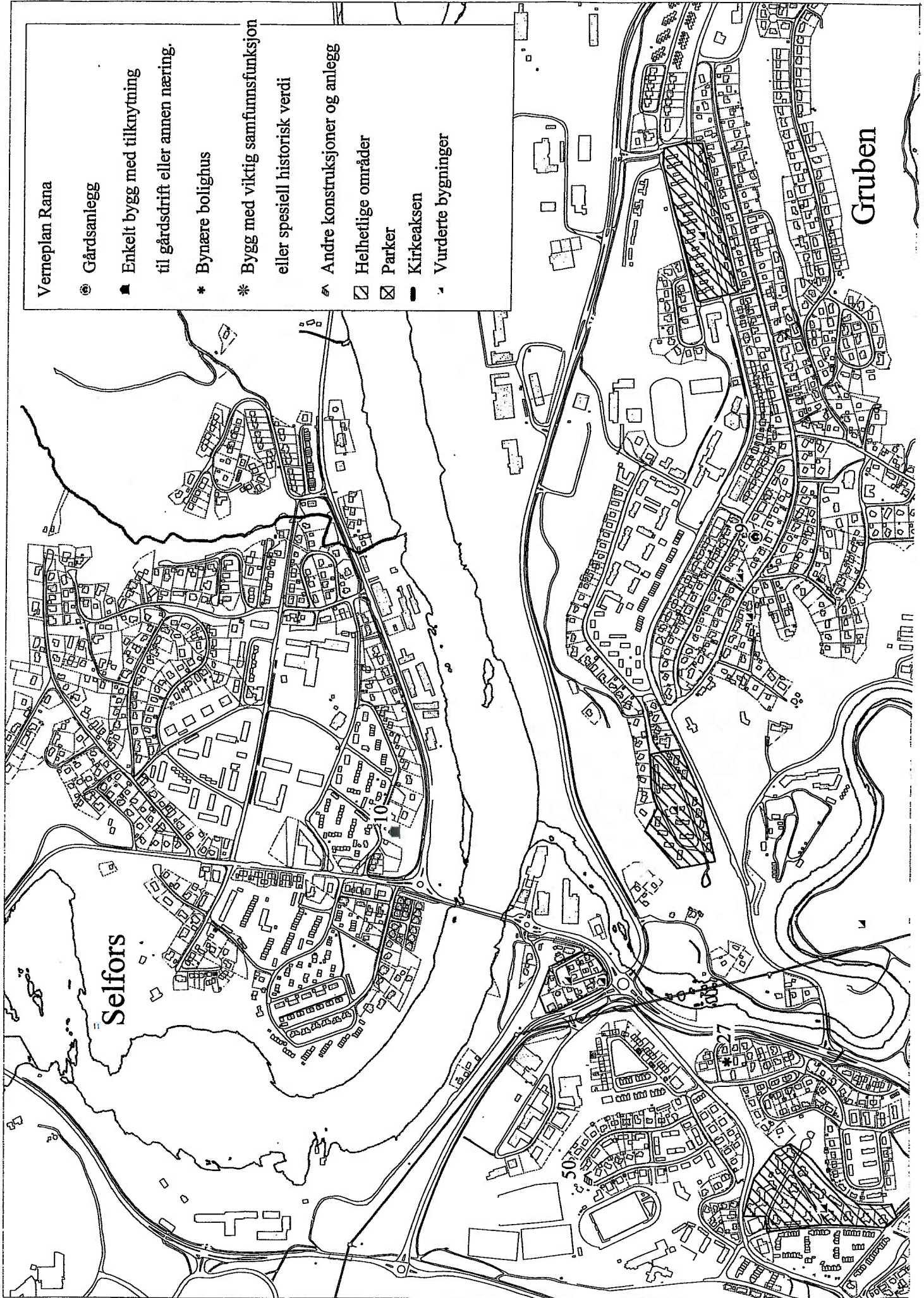
Brua ble bygd i 1944 av tyske ingeniørsoldater. Den krysser E6 og Ranelva mellom Hjartåsen og Krokstrand, og er den mest spektakulære av sitt slag i Rana, godt eksponert mot E6 og rasteplass. Brua ligger vakkert til i et storslagent naturlandskap og er et kjent landemerke for veifarende til og fra Saltfjellet. Dette er ei stor stålbru med brubane på underliggende fagverk og med brukar og pilarer i betong, en type som er relativt sjelden her til lands. Den er hele 180 meter lang fordelt på 3 spenn á 60 meter. Fagverket har en høyde på 7 meter og brubanen ligger 15 meter høyere enn E6. Fagverket var opprinnelig laget for Nanking-jernbanen i Kina, men på grunn av av krigen havnet brua til slutt i Norge og over Raufjellfossen. Pilarer og landkar ble utbedret i 1998. Brua er nevnt i forslaget til nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen.

Rana

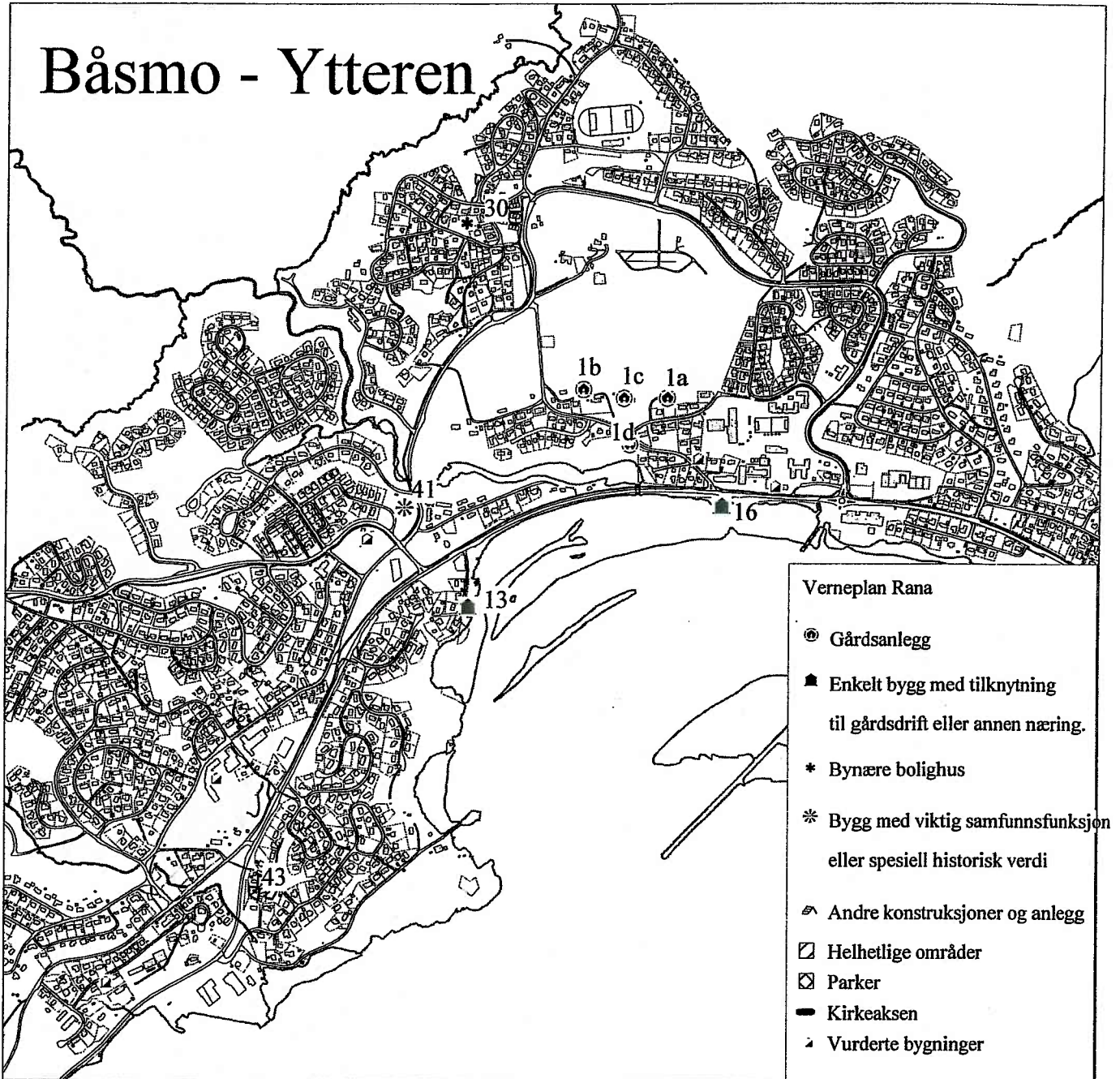

Mo Sentrum

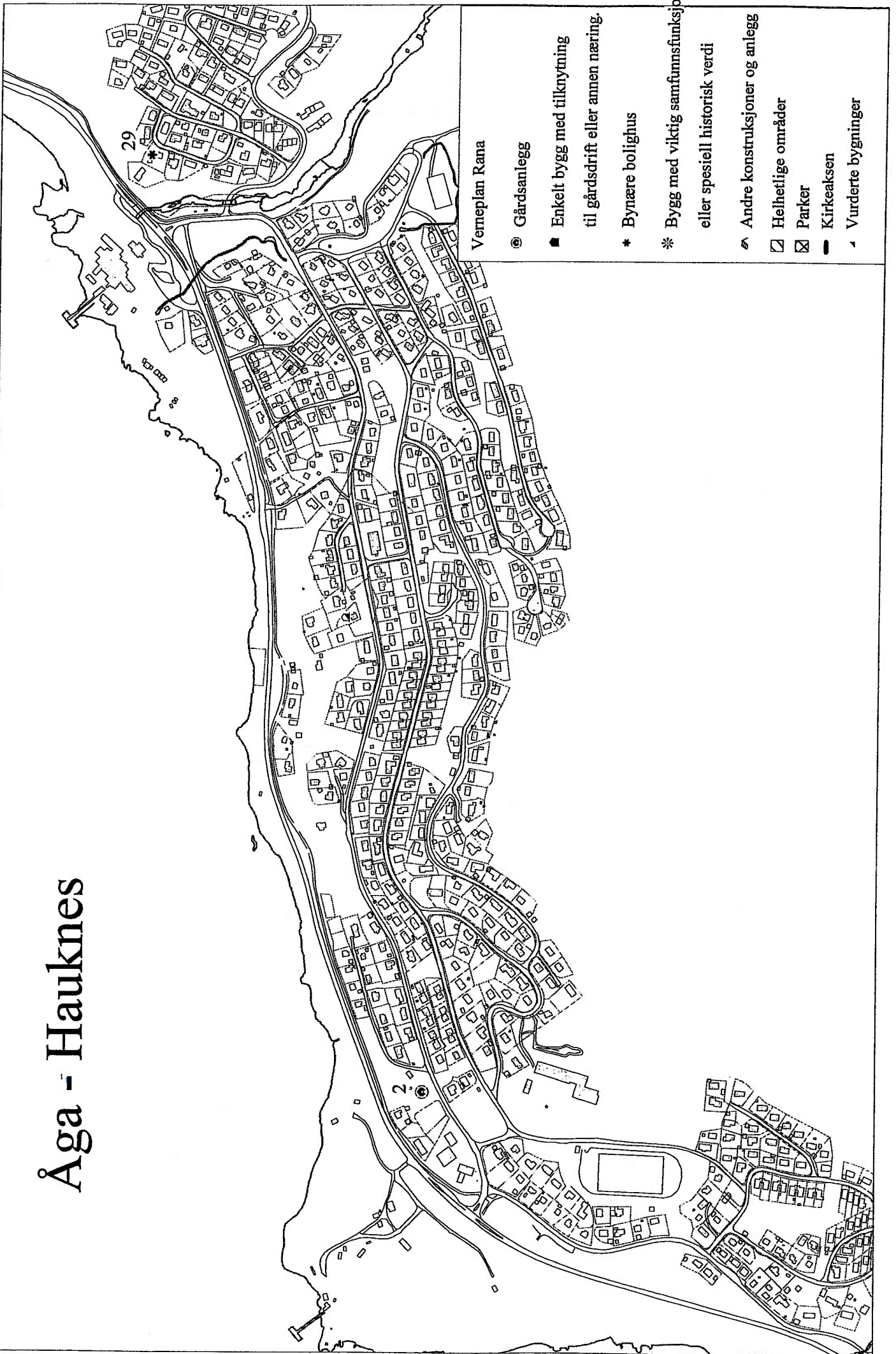

Båsmo - Ytteren

Åga - Hauknes

Verneplan Rana

● Gårdsanlegg

■ Enkelt bygg med tilknytning til gårdsdrift eller annen næring.

* Bynære bolighus

* Bygg med viktig samfunnsfunksjon eller spesiell historisk verdi

▫ Andre konstruksjoner og anlegg

▨ Helhetlige områder

⊠ Parker

— Kirkeaksen

∟ Vurderte bygninger

4 VEDTATTE PROSEDYRER FOR SAKSBEHANDLING

4.1 PROSEDYRE FOR BEHANDLING AV SAKER SOM ANGÅR BYGNINGER INNENFOR VERNEPLANEN.

- Kommunens byggesaksavdeling er saksbehandler.
- Sakene sendes direkte til fylkeskonservatoren med gjenpart til Rana museum og Rana fortidsminneforening.
- Fylkeskonservatorens uttalelser tilbakesendes med gjenpart til Rana museum og Rana fortidsminneforening. Fylkeskonservatorens uttalelser samt eventuelle uttalelser fra Rana museum og Rana fortidsminneforening følger saken til avgjørelse i kommunen.
- Kopi av kommunens vedtak sendes fylkeskonservatoren, Rana museum og Rana fortidsminneforening.

Saksgangen tar utgangspunkt i den prosedyren som ble vedtatt av formannskapet i Rana den 11.02.1988 og som gjaldt for den gamle verneplanen, men er justert i samsvar med senere endringer i ansvarsforholdet mellom riksantikvar og fylkeskonservator, samt i samsvar med organisatorisk flytting av kommunens byggesaksavdeling.

4.2 PRAKTISK HÅNDTERING AV VERNESAKER I H.H.T. VEDTATTE PROSEDYRER OG I FORHOLD TIL PLAN- OG BYGNINGSLOVEN

Alle fasadeinngrep/fasadeendringer skal byggemeldes og behandles etter de vedtatte prosedyrene. (Også endring/skifting av tak, vinduer, dører og grunnmur)

En vedtatt verneplan er kommunens vedtak om hvilke bygninger og anlegg kommunen ønsker å bevare for kommende generasjoner for å synliggjøre Ranas utvikling og historie. Den formelle oppfølgingen av verneplanen vil være å utarbeide reguleringsplaner etter plan- og bygningsloven hvor verneobjektene reguleres til "spesialområde bevaring" (plan- og bygningslovens § 25 punkt 6). Verneplanen i seg selv gir ikke formelt grunnlag til å avslå bygge- eller rivningssøknader. Kommunen har imidlertid hjemmel til å nedlegge midlertidig bygge- og deleforbud mens reguleringsplan utarbeides (plan- og bygningslovens §33).

Kommunestyrets vernevedtak må forstås som en instruksjon til miljø-, plan- og ressursutvalget om å – om nødvendig – bruke midlertidig bygge- og deleforbud som et redskap til å oppnå intensjonene i verneplanen.

Det er ikke realistisk å se for seg at samtlige objekter i verneplanen øyeblikkelig vil bli regulert til bevaringsområde. Dette vil kommunen ikke ha ressurser til, og det er heller ikke gitt at disse reguleringsoppgavene skal prioriteres foran andre viktige planoppgaver. Vi må derfor regne med at vi i overskuelig fremtid vil ha en verneplan som i hovedsak inneholder objekter som ikke er juridisk sikret gjennom reguleringsplan.

Når det kommer inn saker som angår objekter i verneplanen er det derfor to mulige fremgangsmåter:

Dersom partene er enige så forholder man seg som om objektet var regulert til bevaring, sender saken til uttalelse hos antikvarisk myndighet (fylkeskonservatoren) og retter seg etter rådene derfra om å legge antikvariske prinsipper til grunn for de omsøkte arbeidene. Når enighet oppnås vil det ikke være nødvendig å gjennomgå en reguleringsprosess, og saken kan behandles relativt raskt.

Dersom partene ikke blir enige nedlegger man midlertidig bygge- og deleforbud (plan- og bygningslovens § 33). Da har kommunen inntil 2 år på seg til å få utarbeidet en reguleringsplan hvor objektet reguleres til bevaringsområde. Gjennom reguleringsprosessen vil alle parter få anledning til å komme med sine synspunkter og endelig vedtak fattes av kommunestyret.

En reguleringsprosess skal følge plan- og bygningslovens krav til offentlighet, høring, medvirkning og prosess og tar derfor en del tid. Normalt tar en relativt konfliktløs planprosess mellom 9 måneder og 1 år, mens mer kompliserte regulerings saker kan ta flere år. Det vil følgelig være en betydelig tidsbesparelse for en tiltakshaver dersom det kan oppnås enighet med antikvarisk myndighet om løsninger slik at regulering ikke blir nødvendig.

5 KILDER OG TILLEGGSLITTERATUR

- Bygdebøker for Rana
- Årbøker for Rana
- Forslag til nasjonal verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner
- Forslag til nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen
- Byggforskserien fra Norges byggforskningsinstitutt
- Div. avhandlinger av Dr.Habil Emilia Denkwicz-Szczepaniak om krigsfanger i Rana (bl.a. artikler i årbok for Rana fra 1999 og 2000)
- Verneplan for Moholmen (Rana museum)
- Karen Hermansens bok om Vallagården
- Axel Coldevins jubileumsskrift fra 1954. L.A.Meyer 1854-1954. Hundre års handel i Nord-Norge
- Branntakstprotokoller fra Rana 1840-1915
- Ole Tobias Olsens kart over Mo 1887. Opptegnet før brannen i 1884. (Kopi Rana museum)
- Kart over deler av inn- og utmark tilhørende Meyer og Prestegården ca.1904.
- Kart over Meyers eierdom. Jac. Skonseng 1906 (Meyers arkiv)
- Avgiftsbog 1860-1892. (Meyers arkiv)
- Grunnleiebog 1903-1928 (Meyers arkiv)
- Grunnleiebog 1938-1943 (Meyers arkiv)
- Rana museums opplysningsarkiv 90-96/1977.
- Ola Grotnes: Det gamle Rana. Trhj. 1975
- Kristian Båsmo: Mo og Rana fra gammel tid. Avisartikler.
- Ørjar Øyen: Jernverksbyen tar form. Et økologisk studium av Mo i Rana pr. 1950. Universitetet i Oslo 1958.
- M.Jacobsen/J.G.Wulfsberg: Alstadhaug Kanikgjeld. Mosjøen 1932. Artikkel i fra Nord-Norges næringsveje i tekst og bilder. Nordlands amt 1917.
- "Heim" 1885-1900. Arkivmateriale vedrørende gammelbygget på Meyergården.
- Preben Krag's reguleringsplan for Mo fra 1946
- Diverse informanter i og utenfor Rana

Kvernhus i Aenget 2001

